

BAYRAM ÖZFIRAT*

Tokatlı İshâk Efendi ve Nazmu'l-Le'âlî Adlı Mesnevisi

Tokatlı İshâk Efendi and his Mathnawis named
Nazmu'l-Le'âlî

Ö Z E T

Bu çalışmada, Tokatlı İshâk Efendi'nin XVII. yüzyılda kaleme aldığı Nazmu'l-Le'âlî adlı dinî mesnevisi hakkında bilgi verilmektedir. İshâk Efendi, Tokat'ta yetişmiş önemli âlim şairlerden biridir. Müellifin çoğu eseri medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş, bu eserlerden bazıları elden ele dolaşarak birçok yazma nüshası oluşturulmuştur. Çok beğenilen eserlerinden biri olan Nazmu'l-Le'âlî aruz vezninin canlı ve hareketli bir bahri olan hezecin "Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fa'ülün" kalıbıyla yazılmıştır. Mesnevide akâid konuları ayrı ayrı ele alınarak işlenmiştir. Ayrıca hak yoldan çıkmış mezhepler, kabir azabı, Hz. Peygamber'in miracı, melekler gibi konular ayrı başlıklar hâlinde açıklanmıştır. Nazmu'l-Le'âlî'nin "Hâtime" bölümünde müellif, halkın perişanlığını, vurguncuların köylerde, kasabalarda ve şehirlerde kol gezdiğini, Budin Kalesi gibi muhkem bir kaleye sahip Tokat şehrinin bile bu yağmacıların eline geçtiğini etkili bir üslupla anlatmıştır.

A B S T R A C T

In this study, we will give information about Nazmu'l-Le'âl by Tokatlı İshâk Efendi. Versification masnawi was commonly used in Turkish literature in the seventeenth century, almost every poet wrote works as in this verse. Now this century, Addition to the usual masnawi issues, indigenous issues began to be processed. Indeed, in this century, such as held at, hilyes, forty hadith translations, many masnawi written on religious subjects. In the wake of our researches, we found out that these catechisms in verse constitute a notable part of our religious literature. This fact incited us to study how this tradition emerged. Hereby study is about one of source texts and its translations in verse, which is highly influential for emergence of the tradition. We introduce two poetic translations of the work, in order to better reflect its referential value. Evidently, the texts, which influenced the emergence of mentioned tradition, are not limited with this prose work, but we consider it important in regard to influential extent of the book. Besides, we believe that newly discovered catechisms in verse, as well as other religious literary genres, will help for better comprehension regarding the content and limits of our literature. In our view, it will be useful to introduce two prose works below, which we consider as the basis of poetic catechisms, as translations in verse, since the two following works are among the pieces to constitute an origin for beginning of a tradition. We are working on a religious masnawi named Nazmu'l-Le'al's written in this century. Akaid issues in Masnawi were separately explained.

A N A H T A R K E L İ M E L E R

Mesnevi, Tokatlı İshak Efendi, Nazmu'l-Le'âlî, akâid

K E Y W O R D S

Masnawi, Tokatlı İshak Efendi, Nazmu'l-Le'âlî, akâid.

* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, (bayramozfirat@gmail.com).

** Bu mesnevi üzerine tarafımızdan daha önce bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır ancak yeni nüshalar, yeni bilgiler ve metindeki okuma hataları nedeniyle tekrar gözden geçirilip yayımlama gereği duyulmuştur. Bkz.: Bayram Özfırat, *Tokatlı İshâk Efendi'nin Nazmu'l-Ulum, Nazmu'l-Le'âlî ve Manzume-i Keydâni Adlı Mesnevîleri (İnceleme-Metin)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2006.

Giriş

Nazmu'l-Le'âlî adlı mesnevinin müellifi, XVII. yüzyılda yaşamış, âlim kimliğiyle ön plana çıkmış İshâk Efendi'dir. İshâk Efendi'nin hayatı hakkında bilgiler çok sınırlıdır. Kaynaklar neredeyse onun hayatından hiç söz etmeden sadece Tokatlı olduğundan ve eserlerinden bahseder. Bu kaynakların verdiği bilgiye göre İshâk Efendi, Güney Azerbaycan'da bir yerleşim yeri olan Zencan şehrinden ailesiyle göç ederek Tokat'a yerleşmiştir (Korkmaz 2002: 185–202). Zencan şehrinden Tokat'a gelmesi sebebiyle bazı kaynaklarda İshâk Efendi'nin adı "İshâk Zencânî" olarak kayıtlıdır.¹

İshâk Efendi, İskenderiye ve Kahire'de din eğitime başlamış, burada dönemin ünlü din âlimlerinden icazet aldıktan sonra, bir din âlimi olarak Tokat'a dönmüştür. Başta *Nazmu'l-Le'âlî* ve *Nazmu'l-'Ulûm* adlı mesnevileri, devrin âlimleri arasında çok beğenilmiş ve elden ele dolaşmıştır. Bazı eserleri Arapça şerh etmesi², yazdığı manzum eserlerde Arapça beyitlerin görülmesi³ ayrıca eserlerinde Farsça beyitlerin bulunması⁴ onun her iki dile de vâkıf olduğunu göstermektedir.

Eski çağlardan beri önemli bir yerleşim merkezi olan Tokat, Malazgirt Zaferi'nin ardından bir İslâm şehri hâline gelmiş ve Fatih Sultan

¹ Bu konuda daha fazla bilgi için bakınız: Bağdatlı İsmail Pasa (1951), *Hediyyetü'l-Ârifin*, I, 201, İstanbul; Ömer Rıza Kehhâle (1957), *Mu'cemü'l-Müellifin*, II, 232 Beyrut-Dımask; Bursalı Mehmet Tâhir (1333), *Osmanlı Müellifleri*, I, 231, İstanbul; Rasim Deniz, "İshâk Bin Hasan Tokadî", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, 2–6 Temmuz 1986, Ankara 1987, s. 603–612; Bayram Özfırat (2006), *Tokatlı İshâk Efendi'nin Nazmu'l-Ulûm, Nazmu'l-Le'âlî ve Manzume-i Keydânî Adlı Mesnevîleri (İnceleme-Metin)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

² *Şerh-i Mukaddimeti's-Salât*, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi 260/1, *Metâlibü'l-Musallî*, Millî Kütüphane 60 Zile 30/1; *Şerhü'l-Mu'ammayat fî Esmâ'i'in-Nebi*, Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 2992/3, *Zahâ'irü'l-Ahire*, Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 8112.

³ Bu beyitlerin geçtiği eserler ve beyit numaraları: *Nazmu'l-'Ulûm*, 1, 16, 48, 79, 84, 101, 120, 121..., *Nazmu'l-Le'âlî* 201, 244..., *Manzume-i Keydânî*, 96.

⁴ *Nazmu'l-'Ulûm* 318, 319, 320...

Mehmet tarafından da Osmanlı topraklarına katılmıştır. (Gökbilgin: 405-407) Ticaret yolları üzerinde bulunması nedeniyle Osmanlı devrinde canlılığını koruyan Tokat XVII. yüzyılda, bir kültür ve ilim merkezi durumundadır. İshâk Efendi'nin, Tokat'ı kendisine yerleşim yeri olarak seçmesinde, şehrin bu durumunun etkili olduğu söylenebilir(Korkmaz 2002: 185-202).

İshâk Efendi, ilim ve fikir adamı olduğu kadar, bu ilmini şiire dökecek kadar da şiire ve vezne hâkim biridir. Müellif, elde mevcut on iki eserinin üçünü manzum olarak yazmıştır. Muhteva bakımından ilmî olan bu eserlerin manzum yazılışları hiç de kolay olmayan bir durumdur. Özellikle şiiirlerini aruz vezniyle yazması, vezinde az hata yapması, İshâk Efendi'nin divan şiirine hâkimiyetinin göstergeleridir.

1. İshak Efendi'nin Eserleri:

İshâk Efendi'den bahseden kaynakların hiçbirisi toplu olarak eserlerinden bahsetmemiş; onun sadece çok bilinen eserlerinin adını zikretmiştir. Yaptığımız kaynak taraması neticesinde İshâk Efendi'nin on iki eserini tespit edebildik. Bu eserlerin bulunduğu yazma kütüphaneler ve eserlerin içeriği şöyledir:

- 1.1. *Metâlibü'l-Musallî*: Bu eser, Lütfullah Keydânî'nin *Kitâb-ı Keydânî* isimli Arapça fıkıh kitabının, Arapça şerhidir. Yazılı kaynaklar bu kitaptan bahsetmeseler de 88 varaktan oluşan nesih bir yazı ile yazılmış bir nüshası Kayseri Râşit Efendi Kütüphanesinde 351 numaradadır. Eserin bundan başka tespit ettiğimiz iki nüshası daha vardır. Bunlar Millî Kütüphane 60 Zile 30/1 ile Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 2960/2. numaralı yazmalardır.
- 1.2. *Ziyâ'u'l-Kulûb Fî Şerh-i Cilâi'l-Kulûb*: Bu kitap Birgivi'nin *Mev'ize* adlı eserinin Arapça şerhidir. Eserin Türkiye yazma kütüphanelerinden tespit ettiğimiz on dokuz nüshası vardır. Bunlardan sekiz tanesi Diyarbakır İl Halk Kütüphanesinde, dört tanesi Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesinde, üç tanesi Kütahya Vahitpaşa İl Halk Kütüphanesinde, üç tanesi

Millî Kütüphane ve bir tanesi de Vakıflar Gn. Md. Ankara Böl. Md. Kütüphanesindedir.⁵

- 1.3. *Sırâcü'l-Kulub*: Bu eser için Bağdatlı İsmail Paşa *Esmâü'l-Müellifin* isimli kitabında 1090 yılında vefat eden bir ikinci İshak bin Hasan Tokadî'den bahsetmiş ve eseri de ona ait göstermişse de Rıza Kehhâle'nin *Mu'cemü'l-Müellifin* adlı eserinden iki ayrı İshak'ın olmadığı ve her ikisinin de aynı kişi olduğu anlaşılmaktadır. Kitap tasarrufa aittir.
- 1.4. *Şerhü Mukaddimetü's-Salât*: Arapça bir eserdir. Namaz ve önemi hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Eserin Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesinde iki yazma nüshası vardır.⁶
- 1.5. *Şerhü Metâlibü'l-Musallî*: Arapça bir eserdir. Eser *Mukaddimetü's-Salât*'ın şerhidir. Eserin bir nüshası Millî Kütüphane 30/1, bir nüshası da Manisa İl Halk Kütüphanesi 2960/12 numarada kayıtlıdır.
- 1.6. *Kasidetü Yekûlu'l-Abd*: Allah'ın birliğini anlatan manzum bir eserdir. Eserin Millî Kütüphanede iki yazma nüshası vardır.⁷
- 1.7. *Zehâ'irü'l-Ahire*: Birgili Mehmet Efendi bin Pîr Alî'nin *Zuhr al-Muta'ahhilin* adlı eserinin Arapça şerhidir. Eserin Manisa İl

⁵ Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi 21 Hk 1505, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi 21 Hk 1858, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi 21 Hk 355/1, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi 21 Hk 372/1, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi 21 Hk 775/1, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi 21 Hk 956, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi 21 Hk 976/4, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi 21 Hk 890/1, Kayseri Râşit Efendi Kütüphanesi 1162, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi 07 Tekeli 409, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi 07 Tekeli 834/3, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi 07 Tekeli 902/1, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi 42 Kon 603, Kütahya Vahitpaşa İl Halk Kütüphanesi 43 Va 2190, Kütahya Vahitpaşa İl Halk Kütüphanesi 43 Va 100/1, Millî Kütüphane 06 Hk 1373, Millî Kütüphane 60 Zile 143/1, Millî Kütüphane 60 Zile 156/3, Vakıflar Gn. Md. Ankara Böl. Md. Kütüphanesi 67 Saf 137.

⁶ Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi 05 Ba 260/1, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi 05 Ba 1805/3.

⁷ Millî Kütüphane 06 Mil Yz A 1113/1, Millî Kütüphane 06 Mil Yz A 1113/1(a).

Halk Kütüphanesinde bir, Konya Bölge Yazmalar Kütüphanesinde iki, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesinde iki yazma nüshası vardır.⁸

1.8. *Şerhi'l-Mu'ammayât fî Esmâ'in-Nebi*: Abdu'l-mü'min'in Farsça manzum *Muammayat fî Esmâ en-Nebi* adlı eserinin Arapça şerhidir. Eserin bir nüshası Manisa İl Halk Kütüphanesi 2992/3'de kayıtlıdır.

1.9. *Ziyâ'u'l-Kulûb*: Arapça tasavvufi bir eserdir. Eserin Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesinde iki, Antalya Akseki Yeğen Mehmet Paşa İlçe Halk Kütüphanesinde iki, Balıkesir İl Halk Kütüphanesinde iki, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesinde dört, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesinde bir, Erzurum İl Halk Kütüphanesinde bir, İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesinde üç, İzmir Efes Müzesinde bir, Kastamonu İl Halk Kütüphanesinde bir, Konya Bölge Yazmalar Kütüphanesinde dört, Konya Karatay Yusufâğa Kütüphanesinde bir, Malatya Darende İlçe Halk Kütüphanesine iki, Masnisa İl Halk Kütüphanesinde dokuz, Masnisa İl Halk Kütüphanesinde iki, Millî Kütüphanede dokuz, Vakıflar Gn. Md. Ankara Böl. Md. Kütüphanesinde iki yazma nüshası vardır⁹.

⁸ Manisa İl Halk Kütüphanesi 8112, Konya Bölge Yazmalar Kütüphanesi 32 Ulu 361/6, Konya Bölge Yazmalar Kütüphanesi 15 Hk 1615/3, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi 21 Hk 976/2, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi 21 Hk 117/2.

⁹ Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi 05 Ba 1355, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi 05 Ba 1362, Antalya Akseki Yeğen Mehmet Paşa İlçe Halk Kütüphanesi 07 Ak 251, Antalya Akseki Yeğen Mehmet Paşa İlçe Halk Kütüphanesi 07 Ak 251, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi 10 Hk 381, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi 10 Hk 381, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 19 Hk 3204, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 19 Hk 3778/1, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 19 Hk 3782, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 19 Hk 3801/1, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi 21 Hk 183, Erzurum İl Halk Kütüphanesi 25 Hk 24028/1, İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi 28 Hk 3579, İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Md. 28 Hk 3579, İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Md. 34 Su-Hu 25, İzmir Efes Müzesi 35 Efes Mü 1977/5, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 37 Hk 1285 27, Konya Bölge Yazmalar Kütüphanesi 15 Hk 770/1, Konya Bölge Yazmalar Kütüphanesi 27 Hk 308/1, Konya Bölge Yazmalar Kütüphanesi 32 Hk 1844/8, Konya Bölge Yazmalar Kütüphanesi 42 Kon 959/5,

- 1.10. *Nazmu'l-‘Ulûm*: Mesnevi nazım şekliyle yazılmış olan eserde İshâk Efendi, çeşitli ilimler hakkında bilgi verildikten sonra bu ilimlerin öğrenilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Mesnevi, arûz vezninin “Mefâ’îlün Mefâ’îlün Fa’ülün” kalıbıyla yazılmış olup 1098/1687 yılında Tokat’ta telif edilmiştir. Mesnevi toplam 422 beyittir. Eserin Ankara Millî Kütüphanede sekiz, Konya Mehmet Akkuş özel kütüphanesine ait bir, Konya Karatay Yusufağa Kütüphanesinde iki, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesinde üç, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesinde üç, Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesinde bir ve Atatürk Üniversitesi Kütüphanesinde bir yazma nüshasını tespit ettik.¹⁰
- 1.11. *Manzûme-i Keydânî*: Eser Keydânî’nin Arapça ilmihal kitabının manzum çevirisidir. Eserin Ankara Millî Kütüphanede üç, Konya Mehmet Akkuş özel kütüphanesine ait bir, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesinde bir, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesinde bir, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesinde bir, Erzurum İl Halk Kütüphanesinde bir ve Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesinde bir yazma nüshasını tespit ettik.¹¹

Konya Karatay Yusufağa Kütüphanesi 42 Yu 6656/2, Malatya Darende İlçe Halk Kütüphanesi 44 Dar 100, Malatya Darende İlçe Halk Kütüphanesi 44 Dar 170/3, Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Ak Ze 648, Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Ak Ze 664, Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 1232/1, Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 4941/2, Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5491/1, Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 5823/1, Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 6841, Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 6901/1, Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk1234, Millî Kütüphane 01 Hk 1057, Millî Kütüphane 01 Hk 1057, Millî Kütüphane 01 Hk 119, Millî Kütüphane 01 Hk 936, Millî Kütüphane 03 Gedik 18346, Millî Kütüphane 03 Gedik 18346, Millî Kütüphane 18 Hk 485/1, Millî Kütüphane 26 Hk 119, Millî Kütüphane 50 Ür 238/4, Vakıflar Gn. Md. Ankara Böl. Md. Kütüphanesi 67 Saf 138, Vakıflar Gn. Md. Ankara Böl. Md. Kütüphanesi 67 Saf 364.

¹⁰ Eserin nüshaları için bkz. ÖZFIRAT, Bayram (2013), “Tokat’ın 17. Yüzyıl Âlim Şairlerinden İshâk Bin Hasan Tokatî ve Nazmu'l-Ulûm Adlı Mesnevisi”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/1, Winter 2013*, s. 2065–2084.

¹¹ Ankara Millî Kütüphane Nu: 66 Mil Yz 5500, Ankara Millî Kütüphane Nu: 66 Mil Yz 3094, Ankara Millî Kütüphane Nu: 66 Mil Yz 1643, Konya, Mehmet Akkuş’un Özel Kütüphanesindeki Nüsha, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Nu: 42 Kon 183, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi Nu: 05 Ba 954, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi Nu: 19 Hk 1880, Erzurum İl Halk Kütüphanesi Nu: 25 Hk 23983, Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesi Nu:70.

- 1.12. *Nazmu'l-Le'âlî*: Eser hakkında detaylı bilgiler aşağıda verilecektir.

2. *Nazmu'l-Le'âlî*

Mesnevinin isminin “*Nazmu'l-Le'âlî*” olduğunu, eserin on üçüncü beyitinden tespit ediyoruz. Mesnevinin yazma nüshalarının çoğuna da bu isim verilmiştir.

Bilem dirseñ bu fende ‘ilm-i hâli
Nazardan koyma bu *Nazmu'l-Le'âlî*’i (13)

Ancak eser *Nazmu'l-Le'âlî* yanında *Manzume-i Akâid*¹² olarak da bilinmektedir. Le’âl inci demektir. İshâk Efendi eserini dinin kurallarını anlatmasından dolayı inciye benzetmiştir. Bunu mesnevinin sekizinci beytinde dile getirmiştir.

‘Akâyid incüsinden bir kılâde
İdem zînet ‘arûs-ı i’tikâde (8)

İshâk Efendi eserde iki yerde mahlas olarak *Rızâyî*’yi kullanmıştır.

Bu nazımdan **Rızâ’î**’nün murâdı
Beyân-ı ehl-i sünnet i’tikâdı (14)

Günâhuñ büsbütün dutsa fezâyı
Ümîdüñ kesme rahmetden **Rızâyî** (308)

Şairin “*Rızâyî*” mahlasını kullanması Hakk’ın rızasını kazanma duygusu olduğundan “*Rızâyî*” mahlası ile bu düşüncesini birleştirmeye çalışmıştır. İshâk Efendi, mesnevinin konusunun akâid olduğunu “*Der Beyân-ı Sebeb-i Te’lifü’r-Risâle*” bölümünde belirtmiştir.

‘Akâyid incüsinden bir kılâde
İdem zînet ‘arûs-ı i’tikâde(8)

Ṭarîkatda olan her bir ‘akîde
Ola beytümde bir meh-rû ḥarîde (9)

¹² Bkz. İ.B.B. Atatürk Kitaplığın nu: OE_Yz_1001/01, İ.B.B. Atatürk Kitaplığın nu: Bel_Yz_K.000239/05, İ.B.B. Atatürk Kitaplığın nu: Bel_Yz_K.001129/01...

Eserde akâid konuları ayrı ayrı bölümlere ayrılarak her konu hakkında bilgiler verilmiştir. Akâidler İslâm dininin kurallarını anlatan eserlerdir. Bu eserlerin hazırlanmasında kaynak, Hz. Peygamber'in hadisleri ile Kur'ân'dır. Bu itibarla *Naẓmu'l-Le'ālî*'de de birçok ayet ve hadise iktibas ve telmih vardır. Bu iktibas ve telmihler genellikle savunulan düşüncenin ispatlanması amacıyla yönelik kesin deliller olarak gösterilmiştir.

Tenâhîden berî olmaz digergün
Ta'ālâ şānuhu **"ammā yakūlūn"**¹³ (21)

Zamān cārî degildür lâ-muhāle
Teceddüdden münezzeh **"lā-yezāl"**¹⁴e (24)

Tevekkū' vehm olunmaz bir kemāle
Nekāyişden münezzeh **lā-yezāle** (35)

Ne **"helmin hālikın"**¹⁵ naşş-ı müfessir
Hudā'dan ğayrı var mı bir mü'eşşir (50)

Uyanuk şahşıyla ol şāh-ı **Levlāk**¹⁶
Şeb-i mi'rācdā kıldı seyr-i eflāk(104)

İshâk Efendi mesnevinin yazılış sebebini *"Der Beyân-ı Sebeb-i Te'lîfî'r-Risāle"* bölümünde açıklamıştır. Buna göre mesnevi ehlisünnet itikadını açıklamak için yazılmıştır.

Bilem dirseñ bu fende 'ilm-i hāli
Nazardan kıyma bu *Naẓmu'l-Le'ālî*'i (13)

Bu nazımından **Rızā'ı**nüñ murādı
Beyân-ı ehl-i sünnet i'tikādı (14)

¹³ Allah onların söyledikleri şeylerden münezzehdir, o son derece yücedir.(İsrâ 17/43, Maide 5/73)

¹⁴ "Yok olmaz, ölmez." (Tövbe 6/110)

¹⁵ "Allah'tan başka size rızık verecek var mı?" (Fatır 35/3)

¹⁶ "Sen olmasan, sen olmasan; felekleri yaratmazdım." Mealindeki hadis-i kudsîden alınmıştır. Alî bin Sultân El-Kârî (1389), *El-Mevzûât*, Beyrut, s. 67-68.

Ṭarīkatda olan her bir 'aķide
Ola beytümde bir meh-rû ḥarīde (9)

İmām A'zam kelāmı Fıkh-ı Ekber
Bu nazmum gülşeninde ḥavz-ı kevser (11)

Eserde hak yoldan çıkmış mezhepler, kabir azabı, Hz. Peygamber'in miracı, melekler gibi konular başlıklandırılarak işlenmiştir. *Nazmu'l-Le'âlî*'nin "Hâtıme" bölümünde ise mesnevinin yazıldığı dönemin sosyal konularına değinilmiş, halkın perişanlığı, vurguncuların köylerde, kasabalarda ve şehirlerde kol gezdiği, Budin Kalesi benzeri sağlam bir kaleye sahip Tokat şehrinin bile bu yağmacıların eline geçtiği ifade edilmiştir.

Cihân cümle uşanmışdı özinden
Yerin altı hayırlıydı yüzünden (315)

Budun şehri gibi muhkem ḥişāra
Virildi dest-i fırsat ehl-i nāra (319)

Bilhassa Kara Mahmut isminden "Kasırga gibi esti." diyerek söz edilmiştir. Yine İshâk Efendi mesnevde, hiçbir yerde âsâyişin kalmadığını, ehlisünnet olmayan Türkmen Türklerinin Celâli isyancılarına katılıp köyleri, çadırları, kasabaları ve hatta şehirleri yağmaladıklarını dile getirir. Köylerin, kasabaların, şehirlerin ve topyekûn Anadolu insanının ne kadar zor günler yaşadığını ifade eder.

Cihānı tutmuşdı düzd ü rehzen
Mişāl-i ğamze-i ḥün-ḥ'ār-ı pür-fen

Temevvüde hücumı ehl-i şirküñ
İşi yağmā idi Türkmān u Türküñ

Ḳurā vü mısır u ehl-i ḥaymeler hem
Ḳatılmış mü-yı zengī gibi ber-hem

Cihân cümle uşanmışdı özinden
Yirin altı hayırlıydı yüzünden (312-315)

İshâk Efendi *Nazmu'l-Le'âlî*'nin "Hâtımetü'r-risāle" bölümünde 1098'de (M. 1686) şaban ayında Sivas'ta taunun (veba) başlangıcına

işaret ederek eseri tamamladığını belirtir. Ancak eserinin kaç beyit olduğuna değinmez. Mesnevi otuz sekiz bölüm hâlinde toplam 327 beyittir.

Bu biñ toksan sekizde sâl-ı hicret
Zülâl-i vaşla döndi nâr-ı firkat

Müfessir Fâzıl' uñ oğlu Muḥammed
Meh-i şa'bânda bu sâl-ı mücedded

Gelüp dünyâya behcet oldu nâsa
Berâ-yı tehniye geldüm Sivas'a(324-326)

3. *Nazmu'l-Le'âlî*'nin Şekil Özellikleri

Nazmu'l-Le'âlî, aruz vezninin canlı ve hareketli bir bahri olan heze-
cin “Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fa'ülün” kalıbıyla yazılmıştır. Özellikle mesne-
vilerde tercih edilen bu vezin Türkçeye uygulanmasındaki kolaylık
sebebiyle pek çok şair tarafından kullanılmıştır. Şeyhoğlu Mustafa
Hurşîd-nâme'yi, Mehmet *Işk-nâme*'yi, Şeyhî *Hüsrev ü Şîrîn*'i, Ahmed-i Dâ'î
Çeng-nâme'yi, Cem Sultan *Cemşîd ü Hurşîd*'i aynı vezinle kaleme almıştır.
Türkçenin bünyesine uygun olan bu vezni kullanırken İshâk Efendi'nin
zorlanmadığı görülür. Diğer yandan şiir dilindeki Arapça ve Farsça
kelimelerin artması da şaire kolaylık sağlamıştır.

Nuşûş-ı kâṭı'a var rûz-ı ḥaşre
Ḳubûrında çıkar mevtâsı taşra

Girer ervâḥ-ı ebdânı 'atîka
Budur ba's-ı kıyâmet fi'l-ḥaḳîka

Beden ḥaşrini münkir felsefidür
Milel erbâbına ḡayrı ḥafidür

Terazû-yı 'amel naşs ile zâhir
Beşer keyfiyyeti derkinde kâşır

Defâtîr-i 'amel cümle zuhûra
Gele sağ u şola semt-i zuhûra (91-95)

Mesnevide imâlelere sıkça başvurulmuştur. Ancak bu imâleler ahengi bozan cinsten değildir. İshâk Efendi, aruz veznine hâkimiyeti yanında, şiirde ahengi sağlayan önemli bir unsur olan kafiye de hâkimdir. 327 beyitlik mesneviyi oluşturan kelimelerin dillere göre oranı gözden geçirildiğinde, Arapça ve Farsça kelimeler yanında, Türkçenin çok düşük nispetle yer aldığı görülür. 243 beyitte Arapça, 29 beyitte Arapça-Farsça, 18 beyitte Türkçe-Arapça, 16 beyitte Farsça, 3 beyitte Türkçe-Farsça kelimelerle kafiye yapılırken 14 beyitte Türkçe kelimelerle kafiye yapıldığı görülür. 4 beyitte de kafiye yoktur, (95, 99, 155, 245), redif vardır. Türkçe kelimelerin bulunduğu kafiyelerde 10 beyitte kafiyeyi oluşturan kelimeler fiil, 3 beyitte de isim, 1 beyitte de isim ve fiildir.

Nazmu'l-Le'âlî ve manzum olarak yazılan eserleri göz önüne alındığında İshâk Efendi'nin dile hâkim bir şair oluşunu söylemek mümkündür. *Nazmu'l-Le'âlî*'de şairin vezin kusuruna¹⁷ düşmeden dili rahatlıkla kullanması dikkat çekicidir. Bunda da yaşadığı devre kadar Türkçe anlatımdaki önemli gelişmenin rolü büyüktür. İshâk Efendi'nin akıcı ifadesi hemen göze çarparken Türkçe kelimelerin önceki yüzyıllara ait eserlere nispetle önemli ölçüde azaldığı; buna karşılık Arapça ve Farsça kelimelerin de arttığı gözlenir:

Nazâyirden nakâyişden müberrâ
Teba'üzden tecezzîden mu'arrâ(20)

Qadîm olmak kelâmu'llâh-ı şâbit
Degil cins-i hürûf-ı şavt-ı şâyit (36)

Beķâ-dârınla cā'iz ru'yetu'llâh
Olur bedr-i kâmer gibi nazar-gâh(39)

Ĥudâ'durĥâlîķi îmân u küfrüñ
Ĥudâ'dur mücidi küfrân-ı şükûñ(46)

¹⁷*Nazmu'l-Le'âlî*'de vezne uymayan iki beyit vardır.

Üç yüz on üç gûzât-ı ehl-i Bedre
Budur müjde geçer cennetde şadra (224)

Beş yüz biñ mes'ele var ictihâdı
Beş yüz atmış da şâgird-i reşâdı (249)

Nuşûş-ı zâhir üzre haml-i vâcib
‘Udûla zâhirüñ imkânı hâcib (304)

Bu örnekleri arttırmak mümkündür. Mesnevide Türkçe kelimelerin yalnızca fiillerle yer aldığı, isim cinsinden kelimelerde Arapça ve Farsçanın hâkim olduğu beyitlerin sayısı çoktur. Nadiren duru Türkçe ile yazılmış beyitlere de rastlamak mümkündür:

Cehennem köprüsi var kıldan ince
Kılıcdan dahı keskindür netice(98)

Otuz yılda tamâm oldu hilâfet
Otuzdan soñraya dinür imâmet(219)

Bular bir kimseye taklîdi itmez
Bular bir kimsenüñ ardınca gitmez(261)

İshâk Efendi’yi üslubu itibariyle değerlendirdiğimiz zaman, şairin bu konuda başarılı olduğunu söyleyebiliriz. *Nazmu’l-Le’âlî* bir akâid kitabı olmasına rağmen tasvirlerle ve söz sanatlarıyla zenginleştirilmiş bir anlatımı vardır. Örnekler verilirken gereksiz uzatmalara gidilmemiş, konuyla ilgili can alıcı noktalar örnek alınmıştır.

4. *Nazmu’l-Le’âlî*’nin Nüshaları

Araştırmamız neticesinde *Nazmu’l-Le’âlî*’nin yurtiçi yazma eserler kütüphanelerinde yetmiş altı nüshasını tespit ettik. Ankara’da 37, Konya’da 10, Çorum’da 5, Amasya’da 4, Manisa’da 5, Diyarbakır’da 3, Balıkesir’de 2, Erzurum’da 1, Kütahya’da 1, Kayseri’de 1 ve İstanbul’da 7 nüshası mevcuttur.

4.1. Ankara Millî Kütüphane Nu: 06 Mil Yz A 2823: 1b-13b yaprakları arasında, 325 beyit, 210x150 (150x100) mm, çift sütun, 15 satır, nesih yazıyla, harekeli, müstensihi Seyyid Hasan b. Ahmet Kayserili, istinsah tarihi 1193 (1779), şapka filigranlı kâğıt, cetveller kırmızı mürekkepli, ciltsizdir.

4.2. Ankara Millî Kütüphane Nu: 06 Mil Yz A 1643: 125b-135b yaprakları arasında, 325 beyit, 213x155 (145x90) mm, çift sütun, 19 satır,

nesih yazıyla, harekeli, müstensihî yok, istinsah tarihi 1141 (1729), marka filigranlı kâğıt, siyah meşin sırtlı, müklepli, desenli kâğıt kaplı bir cilt içerisinde, söz başları kırmızıdır. Yazmalar içerisinde en fazla başlığa sahip nüshadır. 181b-192a yaprakları arasında *Nazmu'l-Ullûm* adlı mesnevî mevcuttur.

4.3. Ankara Millî Kütüphane Nu: Nu: 06 Mil Yz A 3094: 68b-76b yaprakları arasında, 326 beyit, 205x136 (161x84) mm, çift sütun, 21 satır, nesih yazıyla, harekesiz, müstensih ve istinsah tarihi yok, üçlü şapka filigranlı kâğıt, serlevha tezhipli, cetveller yaldız ve kırmızı mürekkepli, yapıştırma şemseli, zencirekli siyah meşin bir cilt içerisindedir. Yazmanın baş tarafında *Manzûme-i Keydânî* adlı mesnevî mevcuttur.

4.4. Konya tasarrufa ait nüsha: 1b-13a yaprakları arasında, 325 beyit, 180x117 (147x78) mm, çift sütun, 15 satır, nesih yazıyla, harekeli, müstensihî Yusuf b. Hasan, istinsah tarihi 1173 (1760), krem sert aharlı kâğıt, sırtı ve kenar bendi kırmızı meşin, mukavva cilt, söz başları kırmızıdır.

4.5. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Nu: 42 Kon 4708: 156b-167b yaprakları arasında, 321 beyit, 205x155 (150x85) mm, çift sütun, 15 satır, nesih yazıyla, harekeli, müstensihî Ahmet b. Hüseyin, istinsah tarihi 1135 (1723), taç filigranlı kâğıt, müklepli, zencirekli, kahverengi meşin bir cilt içindedir.

4.6. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Nu: 42 Kon 1806: 1b-11b yaprakları arasında, 324 beyit, 210x150 (160x75) mm, çift sütun, 17 satır, nesih yazıyla, harekeli, müstensihî Kırkağacı İsmail b. Mustafa, istinsah tarihi yok, suyolu filigranlı kâğıt, söz başları kırmızı modern cilt içindedir.

4.7. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Nu: 42 Kon 148: 66b-77a yaprakları arasında, 325 beyittir. 220x160 (150x85) mm, çift sütun, 17 satır, nesih yazıyla, harekeli, müstensihî Muhammed b. Mustafa el-Hâdimî, istinsah tarihi 1268(1850), isim filigranlı krem kâğıt, harap sırtlı, üst(sağ) deffe düşmüş desenli kâğıt kaplı harap mukavva cilt içindedir. Yazmanın sonunda bir na't vardır.

4.8. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsnü Pasa Bölümü Nu: 409: 89b-101a yaprakları arasında, 324 beyit, 210x160 (150x85) mm, çift

sütun, 15 satır, nesih yazıyla, harekeli, müstensih ve istinsah tarihi yok, şapka filigranlı kâğıt, söz başları kırmızıdır. 89b'de "Manzûme-i İshâk Zencânî" başlığı altında yer alır. Yazmanın sonunda İshak Efendi'ye ait bir mersiye vardır.

4.9. Ankara Millî Kütüphane Nu: 06 Hk 4056: 1b-14a yaprakları arasındadır. 215x140 (145x87) mm, çift sütun, 13 satır, nesih yazıyla, harekeli, müstensih ve istinsah tarihi yok, üzüm salkımı taç filigranlı kâğıt, ciltsiz, birinci yaprak yer yer yırtık, söz başları kırmızıdır. 1a'da Birgilî Mehmet Efendi'nin *Gurrenâmesi* vardır. 146b'de Sıdıkî'ye ait Türkçe bir şiir vardır.

4.10. Ankara Millî Kütüphane Nu: 23 Hk 3360: 83b-94a yaprakları arasındadır. 210x140 (135x75) mm, çift sütun, 15 satır, nesih yazıyla, harekeli, müstensih ve istinsah tarihi yok, üzüm salkımı filigranlı kâğıt, müklepli, desenli kâğıt kaplı mukavva ciltli, çaharkuşe siyah meşin kaplı, söz başları kırmızıdır. Eserin sonunda bir sayfalık Türkçe manzume ile bir uzun fetva vardır.

4.11. Ankara Millî Kütüphane Nu: 06 Mil Yz A 6748: 4a-14b yaprakları arasındadır. 215x152 (160x90) mm, çift sütun, karışık satır, talik yazıyla, harekesiz, müstensihi Hüseyin b. Ahmed, istinsah tarihi yok, harf filigranlı kâğıt, açık kahverengi meşin bir cilt içerisinde.

4.12. Ankara Millî Kütüphane Nu: 23 Hk 3973: 1b-15a yaprakları arasındadır. 165x105 (125x70) mm, çift sütun, 13 satır, talik yazıyla, harekesiz, müstensih ve istinsah tarihi yok, taç filigranlı kâğıt, sağ deffesi düşük, sol deffesi kopuk kahverengi meşin ciltli olup söz başları ve cetvelleri kırmızı, şirazesı kopmuş, formlar dağınık hâldedir.

4.13. Ankara Millî Kütüphane Nu: 60 Zile 112: 1b-12a yaprakları arasındadır. 212x153 (164x80) mm, çift sütun, 15 satır, nesih yazıyla, harekesiz, müstensih ve istinsah tarihi yok, fincan filigranlı kâğıt, söz başları kırmızı ve yeşil, kurt yenikli yıpranmış, sırtı dikişli siyah meşin mukavva ciltli, I. yaprağın üst tarafı fare yenikli olup yaprakları lekelidir.

4.14. Ankara Millî Kütüphane Nu: 06 Mil Yz A 5192: 149a-157a yaprakları arasındadır. 175x110 mm, çift sütun, her sayfada değişik satır, nesih yazıyla, harekeli, müstensih ve istinsah tarihi yok, harf arma

filigranlı kâğıt, söz başları kırmızı mürekkepli, siyah meşin bir cilt içerisindedir.

4.15. Ankara Millî Kütüphane Nu: 06 Mil Yz Cönk 59: 51b-58a yaprakları arasındadır. 208x90 (180x15) mm, çift sütun, her sayfada 26–27 satır, talik kırması yazıyla, harekesiz, müstensih ve istinsah tarihi yok, beyaz, sarı ve yeşil kâğıt, söz başları kırmızı mürekkepli, koyu kahverengi meşin bir cilt içerisindedir.

4.16. Ankara Millî Kütüphane Nu: 06 Mil Yz A 1113: 10a-20b yaprakları arasındadır. 206x145 (172x100) mm, çift sütun, 17 satır, nesih yazıyla, harekeli, müstensih ve istinsah tarihi yok, arma filigranlı beyaz ve sarı kâğıt, şemseli, müklepli, kahverengi meşin bir cilt içerisindedir.

4.17. Ankara Millî Kütüphane Nu: 06 Mil Yz A 1389: 13a-20b yaprakları arasındadır. 200x140 (147x76) mm, çift sütun, 19 satır, talik yazıyla, harekesiz, müstensih ve istinsah tarihi yok, harf filigranlı kâğıt, söz başları kırmızı mürekkepli, ebru kâğıt kaplı, sonu noksandır.

4.18. Ankara Millî Kütüphane Nu: 06 Hk 1662: 1b-10a yaprakları arasındadır. 255x160 (160x75) mm, çift sütun, 17 satır, nesih yazıyla, harekeli, müstensih ve istinsah tarihi yok, suyolu filigranlı kâğıt, kahverengi meşin cilt, söz başları kırmızı, cetveller kırmızı ve yaldızlıdır.

4.19. Ankara Millî Kütüphane Nu: 06 Mil Yz A 2127: 1b-12a yaprakları arasındadır. 216x160 (208x160) mm, çift sütun, 15 satır, nesih yazıyla, harekeli, müstensih ve istinsah tarihi yok, harf filigranlı kâğıt, söz başları kırmızı mürekkepli, ciltsiz, kenarlarda bazı açıklamalar vardır.

4.20. Ankara Millî Kütüphane Nu: 06 Hk 2318: 1b-16a yaprakları arasındadır. 205x150 (150x70) mm, çift sütun, 11 satır, nesih yazıyla, harekeli, müstensih ve istinsah tarihi yok, üç filigranlı kâğıt, konu başlıkları kırmızıyla, sırtı gri pandizotla tamir görmüş, yıpranmış ebru kâğıt kaplı, mukavva cilt içindedir.

4.21. Ankara Millî Kütüphane Nu: 06 Mil Yz A 2259: 9b-16b yaprakları arasındadır. 235x114 (165x60) mm, çift sütun, 19 satır, nesih yazıyla, harekeli, müstensih ve istinsah tarihi yok, salkım filigranlı kâğıt, sırtı ve kenarları kahverengi meşin, satırları solmuş ebru kâğıt kaplı bir cilt içerisindedir.

4.22. Ankara Millî Kütüphane Nu: 06 Mil Yz A 2407: 118b-133b yaprakları arasındadır. 205x150 (150x105) mm, çift sütun, 11 satır, nesih yazıyla, harekesiz, müstensih ve istinsah tarihi yok, ay damgalı kâğıt, sırtı ve kenarları kahverengi meşin, satırları solmuş ebru kâğıt kaplı mukavva bir cilt içerisindedir.

4.23. Ankara Millî Kütüphane Nu: 06 Mil Yz A 2817: 13b-22b yaprakları arasındadır. 210x155 (165x759 mm, çift sütun, 19 satır, talik yazıyla, harekesiz, müstensih ve istinsah tarihi yok, taç filigranlı kâğıt, söz başları kırmızı mürekkeplidir.

4.24. Ankara Millî Kütüphane Nu: 06 Mil Yz A 3140: 49b-52b yaprakları arasındadır. 228x147 (185x150) mm, çift sütun, 23 satır, talik yazıyla, harekesiz, müstensih ve istinsah tarihi yok, cedit kâğıt, söz başları ve cetveller kırmızı mürekkepli, sırtı beyaz bez, satırları ebru kâğıt kaplı mukavva bir cilt içerisindedir.

4.25. Ankara Millî Kütüphane Nu: 06 Mil Yz A 2634: 1b-14a yaprakları arasındadır. 215x147 mm, çift sütun, her sayfada değişik satır, rik'a yazıyla, harekesiz, müstensihi Rıdvân-zâde Tevfik Trabzonî, istinsah tarihi yok, sarı cedit kâğıt, sırtı ve kenarları kırmızı bez, üzerleri desenli kâğıt kaplı bir cilt içerisindedir.

4.26. Ankara Millî Kütüphane Nu: 06 Mil Yz A 2009: 35b-44b yaprakları arasındadır. 180x120 (135x80) mm, çift sütun, 21 satır, talik kırmısı yazıyla, harekesiz, müstensihi Musa Karahisarî, istinsah tarihi yok, eser-i cedit kâğıt, sırtı yırtılmış bordo meşin, satırları fıstıkî yeşil kâğıt kaplı mukavva bir cilt içerisindedir.

4.27. Ankara Millî Kütüphane Nu: 06 Mil Yz A 184: 1b-11a yaprakları arasındadır. 190x121 (130x85) mm, çift sütun, 15 satır, nesih yazıyla, harekeli, müstensihi Mustafa Harfi b. Mehmed, istinsah tarihi yok, cedit kâğıt, söz başları kırmızı mürekkeple olup ciltsizdir.

4.28. Ankara Millî Kütüphane Nu: 06 Mil Yz A 4215: 13b-25a yaprakları arasındadır. 208x130 (125x83) mm, çift sütun, 15 satır, nesih yazıyla, harekesiz, müstensih Ebu Bekir Fethi, istinsah tarihi yok, cedit kâğıt, söz başları kırmızı mürekkepli, yeşil karton kaplıdır.

4.29. Ankara Millî Kütüphane Nu: 06 Mil Yz A 800: 1a-20a yaprakları arasındadır. 175x110 (139x83) mm, çift sütun, 10 satır, talik yazıyla,

harekesiz, müstensih Munaf Zekresi, istinsah tarihi yok, kalın cidid Avrupa kâğıt, söz başları ve cetveller kırmızı mürekkepli, lacivert bez sırtlı, yeşil karton kapaklı bir cilt içerisindedir.

4.30. Ankara Millî Kütüphane Nu: 06 Mil Yz A 1049: 10b-22a yaprakları arasındadır. 178x123 (115x70) mm, çift sütun, 15 satır, talik kırması yazıyla, harekesiz, müstensih ve istinsah tarihi yok, cedit kâğıt, söz başları kırmızı mürekkepli, şirazesı dağılmış olup ciltsizdir.

4.31. Ankara Millî Kütüphane Nu: 60 Zile 146: 41b-49a yaprakları arasındadır. 205x148 (170x80) mm, çift sütun, 21 satır, nesih yazıyla, harekesiz, müstensihi Hüseyin b. Hasan, istinsah tarihi yok, daire içi harf filigranlı kâğıt, çaharkuşe yıpranmış kahverengi meşin, üstü aşınmış, kurt yenikli, ebru kâğıt kaplı olup mukavva ciltlidir.

4.32. Ankara Millî Kütüphane Nu: 06 Mil Yz A 315: 4b-18a yaprakları arasındadır. 208x154(145x75) mm, çift sütun, 13 satır, nesih yazıyla, harekeli, müstensih ve istinsah tarihi yok, esmer harf filigranlı kâğıt, söz başları ve cetveller kırmızı mürekkepli, buket şemseli ve zencirekli siyah meşin bir cilt içerisindedir.

4.33. Ankara Millî Kütüphane Nu: 06 Mil Yz A 968: 73b-100a yaprakları arasındadır. 210x150(45x80) mm, çift sütun, 14 satır, nesih kırması yazıyla, harekeli, müstensih ve istinsah tarihi yok, taç filigranlı Avrupa kâğıt, bordo meşin bir cilt içerisindedir.

4.34. Ankara Millî Kütüphane Nu: 06 Mil Yz A 4468: 1b-9b yaprakları arasındadır. 175x95(130x58) mm, çift sütun, 21 satır, nesih yazıyla, harekesiz, müstensihi Süleyman Artvinî, istinsah tarihi yok, su yolu filigranlı kâğıt, söz başları kırmızı mürekkepli, sırtı kahverengi meşin, satırları laciverdi bez kaplı mukavva bir cilt içerisindedir.

4.35. Ankara Millî Kütüphane Nu: 06 Mil Yz A 2433: 110b-120b yaprakları arasındadır. 216x152(168x86) mm, çift sütun, karışık satır, nesih yazıyla, harekeli, müstensihi Mustafa b. Ali, istinsah tarihi yok, yonca filigranlı kâğıt, söz başları ve cetveller kırmızı mürekkepli, sırtı kahverengi meşin, satırları ebru kâğıt kaplı mukavva bir cilt içerisindedir.

4.36. Ankara Millî Kütüphane Nu: 60 Zile 300: 10b-19a yaprakları arasındadır. 221x162(146x70) mm, çift sütun, 21 satır, talik yazıyla, hare-

kesiz, müstensih ve istinsah tarihi yok, hayvan arma filigranlı kâğıt, söz başları kırmızı, çiçekli kahverengi sahtiyan ciltli, sırtı yıpranmış, bir kısmı kopmuş şirazesi bozuktur.

4.37. Ankara Millî Kütüphane Nu: 06 Mil Yz A 5124: 5b-11b yaprakları arasındadır. 210x152 mm, çift sütun, her sayfada karışık satır, talik yazıyla, harekesiz, müstensih Mehmet b. Osman, istinsah tarihi yok, harf filigranlı kâğıt, söz başları kırmızı mürekkepli, zencirekli, yıpranmış kahverengi meşin bir cilt içerisindedir.

4.38. Ankara Millî Kütüphane Nu: 06 Mil Yz A 2292: 19b-195b yaprakları arasındadır. 208x110(175x70) mm, çift sütun, 35 satır, talik yazıyla, harekesiz, müstensih ve istinsah tarihi yok, taç filigranlı kâğıt, söz başları kırmızı mürekkepli, kahverengi meşin kaplı, müklepli, tamir görmüş bir cilt içerisindedir.

4.39. Ankara Millî Kütüphane Nu: 06 Mil Yz A 3745: 1b-12a yaprakları arasındadır. 215x147(175x80) mm, çift sütun, 17 satır, talik yazıyla, harekesiz, müstensih ve istinsah tarihi yok, taç ve marka filigranlı kâğıt, cetveller mavi söz başları kırmızı mürekkepli, ciltsizdir.

4.40. Ankara Millî Kütüphane Nu: 06 Hk 4195: 1b-11a yaprakları arasındadır. 215x1558 (150x85) mm, çift sütun, 19 satır, nesih yazıyla, harekeli, müstensih yok, istinsah tarihi 1098(1686), şapka ve harf marka filigranlı sarı kâğıt, kendinden desenli kâğıt kaplı ciltli, söz başları kırmızı, sonda bir yaprak boştur.

4.41. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Nu: 32 Yalvaç 111: 24b-26b yaprakları arasındadır. 235x175(185x125) mm, çift sütun, 21 satır, talik yazıyla, harekesiz, müstensih ve istinsah tarihi yok, taç-arma ve kuş filigranlı kâğıt, sırtı ve sertabı bordo meşin, deffeleri ebru kâğıt kaplı, üzeri yeşil bezle kaplanmış, mukavva bir cilt içerisindedir.

4.42. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Nu: 15 Hk 828: 1b-11a yaprakları arasındadır. 218x150(150x100) mm, çift sütun, 17 satır, nesih yazıyla, harekesiz, müstensih ve istinsah tarihi yok, saykallı abâdî kâğıt, sırtı siyah bez, kapakları yeşil kâğıt kaplı, mukavva bir cilt içerisindedir.

4.43. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Nu: 27 Hk 335: 28a-40a yaprakları arasındadır. 205x165(145x75) mm, çift sütun, 15 satır, talik

yazıyla, harekesiz, müstensihî Hacı Mustafa b. Hasan, istinsah tarihi yok, taç arma filigranlı kâğıt, kahverengi sahtiyan cilt, formalar dağınık, kenarları haşiyelidir.

4.44. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Nu: 07 El 2541: 96b-98b yaprakları arasındadır. 232x175(215x145) mm, çift sütun, 30 satır, talik yazıyla, harekesiz, müstensih ve istinsah tarihi yok, cedit kâğıt, sırtı bez, müklepli bir cilt içerisinde. 99a-100a'da faideler vardır.

4.45. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Nu:42 Kon 226: 6b-76a yaprakları arasındadır. 163x105(110x60) mm, çift sütun, 17 satır, talik yazıyla, harekesiz, müstensih ve istinsah tarihi yok, suyolu filigranlı kâğıt, ebru kâğıt kaplı harap cilt içerisinde.

4.46. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Nu:27 Hk 36: 25b-37a yaprakları arasındadır. 210x145(165x90) mm, çift sütun, 15 satır, nestalik yazıyla, harekesiz, müstensih ve istinsah tarihi yok, taç filigranlı kâğıt, kahverengi meşin şemseli cilt, söz başları ve cetveller kırmızıdır. 37b-40a arasında çeşitli beyitler vardır.

4.47. Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi Nu: 19 Hk 1022: 64b-79a yaprakları arasındadır. 200x135(130x75) mm, çift sütun, 13 satır, nesih yazıyla, harekesiz, müstensihî Osman Çarumî, istinsah tarihi yok, yıldız filigranlı kâğıt, mukavva sırtı siyah meşin söz başları kırmızıdır.

4.48. Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi Nu: 19 Hk 970: 1b-9b yaprakları arasındadır. 215x460(155x80) mm, çift sütun, 21 satır, talik yazıyla, harekesiz, müstensihî ve istinsah tarihi yok, harf marka filigranlı kâğıt, ebru mukavva sırtı siyah meşin söz başları kırmızıdır.

4.49. Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi Nu: 19 Hk 1017: 35a-42b yaprakları arasındadır. 205x135(165x90) mm, çift sütun, 19 ila 23 satır, nesih yazıyla, harekeli, müstensih ve istinsah tarihi yok, marka filigranlı kâğıt, desenli mukavva sırtı siyah meşin, söz başları ve cetveller kırmızıdır.

4.50. Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi Nu: 19 Hk 1081: 1b-21b yaprakları arasındadır. 155x105(120x80) mm, çift sütun, 9 satır, nesih yazıyla, harekesiz, müstensih ve istinsah tarihi yok, suyolu filigranlı açık krem kâğıt, sırtı siyah bez, üstü ebru kâğıt kaplı mukavva cilt, söz başları kırmızı, yazmanın sonu eksiktir.

4.51. Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi Nu: 19 Hk 2156: 20b-25b yaprakları arasındadır. 205x150(150x30) mm, çift sütun, 33 satır, nesih yazıyla, harekesiz, müstensih ve istinsah tarihi yok, üzüm salkımı filigranlı kâğıt, pembe renk karton, söz başları kırmızı, sırtı siyah meşindir.

4.52. Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi Nu: 05 Ba 464: 239a-249b yaprakları arasındadır. 201x158(160x80) mm, çift sütun, 17 satır, nesih yazıyla, harekesiz, müstensih ve istinsah tarihi yok, üzüm salkımı filigranlı kâğıt, mıkpleli, dal ve çiçek motifleriyle süslü beyzi şemseli, açık kahverengi deri kaplı bir cilt içinde olup, söz başları kırmızı mürekkeple belirlenmiştir.

4.53. Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi Nu: 05 Ba 1545: 8a-11b yaprakları arasındadır. 215x145(155x100) mm, çift sütun, 24 satır, talik yazıyla, harekesiz, müstensih ve istinsah tarihi yok, suyolu filigranlı kâğıt, çaharkuşe meşin, mıkpleli, söz başları kırmızı mürekkeple, gri renkte kâğıt kaplı mukavva bir cilt içindedir.

4.54. Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi Nu: 05 Ba 954: 77b-90a yaprakları arasındadır. 205x155 (150x85) mm, çift sütun, 13 satır, nesih yazıyla, harekesiz, müstensihi Osman b. Mehmed, istinsah tarihi yok, suyolu filigranlı kâğıt, mıkpleli, zencirekli, söz başları kırmızı mürekkeple, kahverengi meşin bir cilt içindedir.

4.55. Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi Nu: 05 Ba 679: 39b-46b yaprakları arasındadır. 210x160(165x90) mm, çift sütun, 25 satır, nesih yazıyla, harekeli, müstensihi yok, istinsah tarihi 1098(1686), üç ay filigranlı kâğıt, kahverengi örselenmiş meşin bir cilt içinde olup, bölüm başlıkları ile harekeleri kırmızı mürekkeple belirlenmiştir

4.56. Manisa İl Halk Kütüphanesi Nu: 45 Hk 1384: 23b-33b yaprakları arasındadır. 212x160(152x95) mm, çift sütun, 17 satır, nesih yazıyla, harekesiz, müstensih ve istinsah tarihi yok, üzüm salkımlı taç isimli filigranlı kâğıt, kahverengi meşin bir ciltli, söz başları kırmızı, yaprakları lekelidir.

4.57. Manisa İl Halk Kütüphanesi Nu: 45 Hk 8065: 5b-13b yaprakları arasındadır. 211x150(170x97) mm, çift sütun, 21 satır, nesih yazıyla, harekeli, müstensih ve istinsah tarihi yok, üç ay isim filigranlı

kâğıt, söz başları ve cetveller, bazı sayfalar cetvelsiz kırmızı, sırtı, sertabı kahverengi meşin ebru kaplı mukavva ciltli, müklepli, sertabı yırtık, yaprakları lekelidir. 13b-14a'da Kemal Ümmî'nin bir şiiri vardır.

4.58. Manisa İl Halk Kütüphanesi Nu: 45 Hk 6733: 14b-25b yaprakları arasındadır. 161x117(131x77) mm, çift sütun, 10 satır, bozuk talik yazıyla, harekesiz, müstensih ve istinsah tarihi yok, fincan mantar filigranlı kâğıt, ebru desenli kâğıt ciltli, yaprakları lekeli, son yaprağın bir kısmı yırtılmış, tamir edilmiş, sonu eksiktir.

4.59. Manisa İl Halk Kütüphanesi Nu: 45 Hk 6870: 103b-113a yaprakları arasındadır. 208x157(148x86) mm, çift sütun, 19 satır, talik yazıyla, harekesiz, müstensihi Muhanmmmed b. İsmail Karaağacı, istinsah tarihi yok, abâdî kâğıt, sırtı bordo meşin, deffeleri desenli kâğıt kaplı, müklepli, mukavva cilt, yer yer haşiyeli, sonda bir sayfa beyaza boştur.

4.60. Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi Nu: 21 Hk 916: 1a-6b yaprakları arasındadır. 220x150(185x110) mm, çift sütun, her sayfada değişik satır, nesih yazıyla, harekeli, müstensih ve istinsah tarihi yok, su yolu filigranlı kâğıt, siyah renkli mukavva, sırtı bez, söz başları kırmızı çizgili, yaprakları onarım görmüştür. Sonunda Kunut duasının şerhi vardır.

4.61. Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi Nu: 21 Hk 520: 53b-63a yaprakları arasındadır. 195x120 mm, çift sütun, her sayfada değişik satır, nesih yazıyla, harekesiz, müstensih ve istinsah tarihi yok, arma filigranlı kâğıt, şemseli, zencirekli ve köşebentli cilt, söz başları kırmızıdır. 63b'de ve 64a'da İshak Efendinin Türkçe manzum bir mersiyesi vardır.

4.62. Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi Nu: 21 Hk 775: 221b-232b yaprakları arasındadır. 215x160(140x80) mm, çift sütun, 17 satır, nesih yazıyla, harekesiz, müstensihi İbrahim b. Halife, istinsah tarihi yok, üç ay ve harf filigranlı kâğıt, bölüm başlıkları kırmızıyla, zencirekli, müklepli, açık kahverengi meşin kaplı, sırtı harap mukavva cilt içindedir.

4.63. Balıkesir İl Halk Kütüphanesi Nu: 10 Hk 1208: 231b-237b yaprakları arasındadır. Müstensih ve istinsah tarihi yoktur.

4.64. Erzurum İl Halk Kütüphanesi Nu: 25 Hk 2464: 35b-48a yaprakları arasındadır. 192x137(140x80) mm, çift sütun, 13 satır, nesih yazıyla, harekesiz müstensih ve istinsah tarihi yok, krem rengi birleşik

harf filigranlı kâğıt, sıırı kahverengi pandizot, üstü kavuniçi rengi kâğıt kaplı mukavva cilt, söz başları kırmızıdır.

4.65. Kütahya Vahitpaşa İl Halk Kütüphanesi Nu: 43 Va 1768: 1b-10a yaprakları arasındadır. 150x60 (180x125) mm, çift sütun, 15 satır, talik yazıyla, harekesiz, müstensih ve istinsah tarihi yok, esmer filigranlı kâğıt, ciltsiz.

4.66. Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesi Nu: 70:

4.67. İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Nu: Bel_Yz_K.001129/01:Baştarafı noksandır. 1a-6a yaprakları arasındadır. 2 stn., 13 st. ; 210x140, 130x80 mm.

4.68. İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Nu: Bel_Yz_K.001129/09:35b-49a yaprakları arasındadır. 15 st. ; 210x140, 150x80 mm.

4.69.İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Nu: Bel_Yz_K.000239/05: 25-36a yaprakları arasındadır. 2 stn., 17 st. ; 160x110, 120x65 mm.

4.70. İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Nu: OE_Yz_1001/01: 1-11a yaprakları arasındadır. 2 stn., 19 st. st. ; 205x115, 155x80 mm.

Nazmu'l-Le'âlî Şerhleri

4.71. Dr. Emel Esin Kütüphanesi Nu: 616: *Şerh-i Manzûme-i Zencânî İshak Rızâî* adıyla kayıtlıdır. Eseri şerh eden Muhammed Râif'tir.

4.72. Ankara Millî Kütüphane Nu: 18 Hk 97: 79b-111b yaprakları arasındadır. *Nazmu'l-Le'âlî*'nin Türkçe manzum risalesinin Arapça şerhidir. Müstensih ve istinsah tarihi yok. *Şerhü Nazmı'l-Leâlî* olarak kayıtlı.

4.73. Manisa İl Halk Kütüphanesi Nu: 45 Ak Ze 36: *Nazmu'l-Le'âlî*'nin Türkçe şerhidir.1b-53a yaprakları arasındadır. 205x153(150x70) mm, her sayfada 19 satır, talik yazıyla, harekesiz, eseri şerh eden Ahmed b. Ahmed Behinsî, telif tarihi yok, çaharkuşe koyo vişne rengi meşin, üstü desenli kâğıt kaplı mukavva ciltli, kâğıtlar krem rengi ve rutubet lekeli, söz başları ve keşideler kırmızıdır. Yazmanın kütüphanedeki kayıtlı adı *Şerhü Nazmı'l-Leâlî*'dir.

4.74. Ankara Millî Kütüphane Nu: 18 Hk 23: *Nazmu'l-Le'âlî*'nin Arapça şerhidir. Toplam 40 varaktır. Talik yazıyla, harekesizdir. Abd er-Rahmân b. Mustafa Kalecikî tarafından şerh edilmiştir. Yazmanın kütüphanedeki kayıtlı adı *Şerhü Nazmi'l-Le'âlî*'dir.

4.75. Balıkesir İl Halk Kütüphanesi Nu: 10 Hk 47: *Nazmu'l-Le'âlî*'nin Türkçe şerhidir. 102b-124b yaprakları arasındadır. Sonda eksiktir. Ahmed b. Ahmed Behisnî tarafından şerh edilmiştir. Yazmanın kütüphanedeki kayıtlı adı *Şerh-i Nazmü'l-Le'âlî*'dir.

4.76. İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Nu: 34 Sü-Aşir 280: *Nazmu'l-Le'âlî*'nin Türkçe şerhidir. 1b-11b yaprakları arasındadır. 260x158(210x98) mm, her sayfada 15 satır, talik yazıyla, şârihi Bâlî Firuz Efendi, aharlı abâdî kâğıt, yaldız zencirek ve şemseli, kahverengi meşin bir cilt içindedir. Söz başları kırmızı mürekkeple belirlenmiştir. Ana metin *Nazmu'l-Le'âlî*'nin ayrı bir risalesir. Yazmanın kütüphanedeki kayıtlı adı *Şerh-i Nazmü'l-Le'âlî*'dir.

5. *Nazmu'l-Le'âlî*'nin Muhtevası

Nazmu'l-Le'âlî, klasik mesnevi tertibine göre düzenlenmiştir. Mesnevi; yaygın biçimde yerleşmiş olan; giriş bölümü, konunun işlendiği bölüm ve bitiş bölümü olarak değerlendirilen bir yapıya sahiptir.³²⁷ beyitten oluşan eserin ilk 14 beyti giriş bölümüne ayrılmıştır. Eserin başında, İslâmî geleneğe uygun biçimde besmele yer alır. Ancak besmele metne dâhil değildir. Eserin yazılış sebebinin açıklanması giriş bölümündeki 7-14 beyitleri arasında verilmiştir. Eserin bir akâid kitabı olduğu burada söylenmiştir. *Nazmu'l-Le'âlî* manzum bir akâid kitabı olduğu için herhangi bir devlet adamına sunulmamıştır. Mesnevide 15-327. beyitler arası asıl konunun işlendiği bölümdür. Bu bölüm 313 beyittir. Her bölüm için belli bir numara verilmemiş, müstakil bir başlık verilmiştir. Mesnevi; 309-327. beyitler arasında 19 beyitten oluşan "hâtime" ile sona ermektedir.

6. *Naẓmu'l-Le'ālī*'de Yer Alan Bölümlerin Konusu

Naẓmu'l-Le'ālī'de asıl konu otuz sekiz bölüm hâlinde işlenmiştir. Mesnevinin her bir bölümün konusu ve özeti aşağıda verilmiştir.

6.1.1. Der Beyân-ı Şifâtu'llâhi Ta'âlâ eş-Şübûtiyyet ve's-Selbiyye

15-35. beyitleri arasında Cenâb-ı Hakk'ın sübutî sıfatları anlatılmıştır. İmam-ı Azam, Cenâb-ı Hakk'ın sübut sıfatlarını *Fıkḥ-ı Ekber* adlı kitabında açıklamıştır: Cenâb-ı Hakk'ın varlığının delili olan "Vücut", varlığının öncesi yoktur "Kıdem", varlığının sonu yoktur "Beka", birdir, eşi, benzeri ve ortağı yoktur "Vahdaniyet", kendi yarattıklarının hiçbirine benzemez "Muhalefetü'n-Lilhavadis", var olmak için başka bir varlığa ihtiyaç duymaz, kendi kendine, ezelî ve edebî olarak vardır, "Kıyam Binefsihi" sıfatıdır. Cenâb-ı Hak ibadete muhtaç değildir. Yarattığı insanlar ibadete muhtaçtır. İnsanların cennete ya da cehenneme girmeleri onun büyüklüğüne ne bir fayda verir ne de bir zarar getirir. Her şey onun lütfuyla olur.

6.1.2. Der Beyân-ı Kelâmul'llâhi Ta'âlâ

36-38. beyitler arası Kur'ân'ın özellikleri bahsine ayrılmıştır. Kur'ân Cenâb-ı Hakk'ın kelimidir. O beşer sözünden uzaktır. Ona beşer sözü demek edepsizlik olur.

6.1.3. Der Beyân-ı Rü'yetu'llâhi Ta'âlâ

39-44. beyitleri arası Cenâb-ı Hakk'ın cemalini görmenin önemi bahsine ayrılmıştır. Sonsuzluk âleminde Cenâb-ı Hakk'ı görmek muhal değildir. Onu gören mü'minler güzellik karşısında kendilerinden geçeceklerdir. Buna delil ise bu konu hakkındaki ayet ile Hz. Peygamber'in hadislerini rivayet eden yirmi bir sahabelidir. Revafızlar ve Muteziler ise Cenâb-ı Hakk'ı görmeye nail olamayacaklardır.

6.1.4. Der Beyân-ı Ef'âlü'l-'İbâd-ı bi-Halkı'llâh-ı Tebâreke ve Ta'âlâ

45-59. beyitleri arası kulların yapmış olduğu fiillerin ve davranışların kaynağı bahsine ayrılmıştır. Kulların her bir fiili Cenâb-ı Hak tarafından yazılmıştır. O isterse Nemrut'un ateşini suya çevirir. O her şeyin müessiridir. Kulun yaptığı her şey onun kontrolü altındadır. O isterse güneş soğukluk, kar da sıcaklık verir. Kul yaptığı fiillerde zorlanmaz. Fiilini işlemede kulun iradesinin de etkisi vardır. Ebu Mensûr, Hanefî mezhebinin önemli bir ferdidir. Doğru yoldan çıkmış olan Cebriyye mezhebine hiçbir zaman meyletmemiş, dosdoğru bir insandır. Cebriyye mezhebine göre kulun fiilleri işlemede iradesi yoktur, kul robot gibi ne yaparsa kaderindekileri yapar, görüşünden dolayı Cebriyye doğru yoldan çıkmış bir mezheptir. Şafî mezhebi ehlisünnet mezhebidir. Şafî mezhebine göre ise fiilin yaratıcısı Cenâb-ı Hak'tır. Ama "Fiili işleme iradesi kula bırakılmıştır." görüşündedir. Doğru olan da budur.

6.1.5. Der Beyân-ıMezhebü'l-Cebriyye

60-75. beyitler arası Cebriyye mezhebi bahsine ayrılmıştır. Cebriyye doğru yoldan ayrılmış bir mezheptir. Bu mezhep kulun iradesini inkâr eder. Bunu gizliden değil, açıktan yapar. Onlara göre kul ne yaparsa Cenâb-ı Hak isteği için yapar, kul sadece fiili yapmakla yükümlüdür. Oysa insan iradesini inkâr eden mü'min olamaz. Bu konuda Hz. Peygamber'in "Kul fiillerini işlemede iradesini kullanır." hadisi vardır. Bunun için Cebriye'nin bu düşüncesi yanlıştır. Âlimlere göre Cebriye mezhebine bağlı birinin durumu azap yönünden Mecusîlerin durumundan üstündür. Kula sevabı da azabı da yaptığı işlere göre Cenâb-ı Hak verir. Cenâb-ı Hakk'ın bize vermiş olduğu bütün nimetler kendi kere-mindendir. Bütün bunları düşünerek gafil olmayın, doğru yoldan ayrılmayın.

6.1.6. Der Beyân-ı Teklîf-i Mâlâyutâk

76-81. beyitler arası Cenâb-ı Hakk'ın iradeyi kullanma gücünü kulun kendi tercine bırakması bahsine ayrılmıştır. Cenâb-ı Hak insana

kaldıramayacağından fazla sorumluluk vermez. Kul yapmış olduğu işlerde iyiyi de kötüyü de seçebilir. Ebu Cehil bile iradesini kullanarak imana gelebilirdi ancak iradesini kötü yönde kullandı. Cenâb-ı Hak kulun nerede ne yapacağını bilir. Cenâb-ı Hakk'ın kulun fiillerini bilmesi nedeniyle, kul iradesini kullanmayacak diye bir şey yoktur. Seçme hakkı kula bırakılmıştır. İster bunu iyi yönde kullanır, ister kötü yönde, sonucuna kendisi katlanacaktır.

6.1.7. Der Beyânü'l-Ecel

82-85. beyitler arası ecel bahsine ayrılmıştır. Her insanın ne zaman öleceği bellidir. Vakti geldiğinde ölür. Bu vakit hiçbir zaman şaşmaz. Ne bir dakika önce ne de bir dakika sonra. Ecel birdir. Eceli Cenâb-ı Hak takdir etmiştir. Ama ölüm sebeplere bağlı olarak gerçekleşir. Ecelin iki olduğunu yani bir kâtil tarafından öldürülen, diğeri de Cenâb-ı Hakk'ın takdir ettiği ecel diye ayırmak yanlıştır. Ecel birdir. Onu da Cenâb-ı Hak belirlemiştir.

6.1.8. Der Beyânü'r-Rızkı'l-Ḥarām

86-87. beyitler arası haram olan rızık bahsine ayrılmıştır. Ehlişünnete göre haram rızka da rızık denilmiştir. Herkes kismetinde ne varsa onu yer. Kimse kimsenin rızkını yiyemez. Bu rızık, haram olsa böyledir.

6.1.9. Der Beyân-ı'Azābü'l-Ḳabr

88-90. beyitler arası kabir azabı bahsine ayrılmıştır. Kabir, mü'minler için cennetten bir bahçedir. Kâfirler için ise azap yeridir. Kabre girdikten sonra insanın yanına Münker ve Nekir adında iki melek gelir. İki melek kabirdeki insana sorular soracaktır. Bu inkâr edilmez bir gerçektir.

6.1.10. Fî Beyāni'l-Ḥaşr

91-93. beyitler arası haşir bahsine ayrılmıştır. Kur'ân haşir gününün geleceğine dair kesin delildir. O gün geldiğinde insan kabrinden çıkacak ve hesaba çekilecektir.

6.1.11. Fî Beyānî'l-Mizân

94-95. beyitler arası mizan bahsine ayrılmıştır. Kur'ân'da açık olarak belirtildiği üzere insanın amelleri haşır meydanında terazide tartılacak, terazinin ağırlığına göre insan, cennete ya da cehenneme girecektir. İnsanın amel defteri haşır meydanında açılacaktır. Amel defterleri cennete gireceklerin sağ eline, cehenneme gireceklerin ise sol eline verilecektir.

6.1.12. Fî Beyānî'l-Havzi's-Sû'al

96-99. Cenâb-ı Hakk'ın insana soracağı sorular, Kevser havuzu ve sırat köprüsü bahsine ayrılmıştır. Kıyamet günü Cenâb-ı Hak insana günahlarının hesabını soracaktır. İnsan bu sorulara hazırlıklı olmalıdır. Cenâb-ı Hak mü'minler için cennette Kevser havuzu yaratmıştır. Cehennemün üzerinde sırat adı verilen bir köprü vardır. Bu köprü kıldan ince, kılıçtan keskindir. Bu köprü üç bin yıl uzunluğundadır. Ama mü'minler için yol, çok kısa olacaktır.

6.1.13. Fî Beyân-ı Şefâ'at

100. beyit Hz. Peygamber'in ahirette Müslümanlara şefaate edeceği bahsine ayrılmıştır. Hz. Peygamber ahirette günah işleyen Müslümanlara cennete girmeleri için şefaate edecektir.

6.1.14. Fî Beyānî'l-Cenneti'n-Nār

101-103. beyitler cennet ve cehennem ateşi bahsine ayrılmıştır. Cennet ve cehennem yaratılmış, içine girecekleri beklemektedir. Ehlisünnet itikadı buna böyle inanır. Bunların bekasına delil ise kitap ve sünnettir. Cenâb-ı Hak cennette mü'minler için huriler yaratmıştır.

6.1.15. Der Beyân-ı Mi'racü'n-Nebî 'Aleyhi's-Selām

104-110. beyitler arası Hz. Peygamber'in miraca çıkışı bahsine ayrılmıştır. Hz. Peygamber bir gün gece vakti uyanırken yanına Cebrail gelir. Hz. Peygamber ile Cebrail Mekke'de bulunan Mescid-i Haram'dan

Mescid-i Aksa'ya geçerler, Mescid-i Aksa'dan da Cenâb-ı Hakk'ın izni ile Burak adında bir binekle gökyüzüne çıkar ve oradan cennet ve cehennem ehlini seyreder. Sidretü'l-Münteha adındaki yere geldiklerinde yanından Cebrail ayrılır ve Hz. Peygamber Cenabı Hakk'ı orada görme şerefine nail olur. Bu olayların olması gayet normaldir. Cenâb-ı Hak âlemlerin yaratıcısıdır. Ona hiçbir şey zor değildir. Bu gibi olayların olmasında şaşılacak bir şey de yoktur.

6.1.16. Der Beyân-ı Eşrâtü's-Sâ'ati

110-128. beyitler arası kıyamet ve kıyamet alametleri bahsine ayrılmıştır. Hz. Peygamber'in rivayetine göre kıyamet kopmadan önce, kıyametin işaretleri görülecektir. Bunların bazıları şunlardır: Güneş batıdan doğacak, yeryüzünü bir duman kaplayacak, Dabbetü'l-Arz denen bir hayvan ortaya çıkacak, Hz. İsa dünyaya gelecek, Yecüc Mecüc adında bir kavim ortaya çıkacaktır. Kıyamet alametlerinin ilki ise Hz. Peygamber'in bütün insanlara ve cinlere Resul olarak gönderilmesidir. Hz. Peygamber işaret parmağıyla bir çizgi çizerek kıyametin çizdiği çizgi ile kendisi arasındaki mesafe kadar yakın olduğunu söylemiştir. Bu anlatılanlar dost doğru insanlar tarafından bizlere aktarılmıştır. Bunlarda şüphe yoktur. Eğer yeryüzü cahillerle dolar, zina yaygınlaşır, içki içimi artar, etrafa sapıklığın çeşitleri dolarsa, adalet cahil insanların eline geçerse orada huzur kalmaz ama hayırla uğraşanların eline geçerse oraya da huzur dolar.

6.1.17. Fî Beyāni'l-Kebā'ir

122-129. beyitler arası günah bahsine ayrılmıştır. Günah insanı imandan çıkarmaz. İnsanın imanı durdukça ve insan günahı helal görmedikçe açıkça kâfir olmaz, sadece günahkâr olur. Bu insan günahları miktarı cehennemde kaldıktan sonra cennete girecektir. Aynı zamanda günah, insanın salih amellerini gidermez. Bir kul dünyadan tövbesiz olarak ahirete göçerse ve Cenâb-ı Hak'tan azap korkusu yoksa o insan cehenneme girer. Cenâb-ı Hakk'a kim şirk koşarsa onun günahı affolmaz. Cenâb-ı Hakk'a kim ihlâs ile dua ederse onun duası kabul olur.

6.1.18. Der Beyân-ı Vaḥdetü'l-İmân ve'l-İslâm

130-145. beyitleri arası imanın ve İslâm'ın birliği bahsine ayrılmıştır. Ehlisünnet mezhebine göre iman ve İslâm birdir. İman ve İslâm bir olduğu için birinin bulunmadığı yerde öbürünü aramak da nafilidir. İman; halis bir kalp ile İslâm'ın altı şartına, Hz. Peygamber'e inanmakve Cenâb-ı Hak ne indirmişse onu tasdik etmektir. İnsanın bunları eksiksiz olarak kabul etmesi gerekir; aksi takdirde imanı tam olmaz. Bunların fazlası da iyi değildir. İmam-ı Azam İslâm'ın şartlarını *Fıkh-ı Ekber* adlı eserinde açıklamıştır.

6.1.19. Fî Beyân-ı Cüz'iyeti'l-A'mâl

146-154. beyitler arası cüz'i amel bahsine ayrılmıştır. Bir insan halis bir kalp ile iman edip küfür ve dalaletten uzak durursa o insana mü'min demek gerekir. Eğer insan imanında şüpheye düşerse kâfir olur. İmanda şek ve şüphe yoktur. İman tam bağlılık gerektirir. İmanda üç kısım vardır. Bunlar birbirinden ayrıdır.

6.1.20. Der Beyân-ı Aḫsâmu'l-İmân

155-168. beyitler arası imanın mertebeleri bahsine ayrılmıştır. Bunların ilki iman-ı gaybîdir. İman-ı gaybî, bu dünyada olan imandır. İkincisi iman-ı aynî, bu da ahrette olan imandır. Üçüncüsü ise iman-ı hakikîdir. Bu iman ise cennette Cenâb-ı Hakk'ın cemalini görme derecesindeki imandır. Çünkü cennetlik olan herkes Cenâb-ı Hakk'ı imanının derecesine göre görecektir. Cenâb-ı Hakk'ın insanlara peygamber göndermesinin nedeni inananlara doğru yolu göstermektir. Bu inananlar için bir lütuftur. Cenâb-ı Hak peygamberlerine, peygamberliklerini göstermeleri için bazı mucizeler vermiştir. Cenâb-ı Hakk'ın peygamberleri günah işlemezler. Onlar günahlardan arındırılmışlardır. Peygamberlerin ilki Hz. Âdem, sonuncusu ise Hz. Muhammed'dir. Peygamberlerin sayısı hakkında bir kesinlik yoktur. Peygamberlerin makam olarak en büyüğü ise Hz. Muhammed'dir. Bunu Kur'ân bildirmiştir. Gönderilmiş bütün peygamberler de insanlara doğru yolu göstermişlerdir.

6.1.21. Der Beyānū'l-Melā'ike 'Aleyhime's-Selām

169-178. beyitler arası melekler bahsine ayrılmıştır. Melekler, Cenâb-ı Hakk'ın kullarıdır. İbadet ve itaat onlarda tabiat hâline gelmiştir. Meleklerde erkeklik ve dişilik yoktur. Yemek, içmek ve şehvetten uzaktırlar. Meleklerden de peygamberler vardır. Ama insanlardan olan peygamberler makam yönünden meleklerinkinden üstündür. Meleklerin peygamberleri Cebail, Mikail, İsrafil, Azrail ile cennet ve cehennem bekçisi Rıdvan'dır. Bu melekler makam olarak peygamber olmayan insanlardan üstündür. Meleklerin resulleri sahabe ve tabiinden üstün tutulmuşlardır. Cenâb-ı Hak'tan korkan bir mü'min meleklerin avamından üstündür. Şeytan ise meleklerden değildir. Cinlerden olduğuna deliller vardır. Harut ve Marut'un melek olduğundan şüphelenenler vardır. Hakikatte ise bunlar melektir. Bundan şüphe edilmemelidir.

6.1.22. Der Beyān-ı Kerāmâtü'l-Evliyā Raḍıya'llāhu Ta'ālā 'Anhum

178-192. beyitler arası evliyalar ve kerametleri bahsine ayrılmıştır. Velî insanların kerametleri haktır ve bunda şüphe yoktur. Bunu ancak ahmaklar inkâr edebilir. Velî, kalbini Cenâb-ı Hakk'a bağlayan kişidir. Velî, büyük ve küçük günahlardan mümkün olduğu kadar kaçır, heva ve şehvetinin esiri olmamaya büyük özen gösterir. Velîlerin gösterdiği olağanüstü şeyler mucize değil, keramettir. Bunların keramet olduğu sahabeler tarafından rivayet edilmiştir. Bunu Cenâb-ı Hak, Kur'an'da Hz. Peygamber ise hadislerinde hikâye edip anlatmıştır. Hz. Meryem'in her vakit ihtiyacı olan yiyecek ve içeceklerinin zuhuru bir keramettir. Hz. Süleyman'ın veziri Asaf, Belkıs'ın sarayını bir göz kırıp açmada Hz. Süleyman'ın huzuruna getirmesi bir keramettir. Yine Ashab-ı Kehf'in köpeğinin konuşması bir keramettir. Buna benzer evliya kerametleri çoktur. Bunların hepsi Cenâb-ı Hakk'ın bir lütfudur.

6.1.23. Der Beyān-ı Envā'ü's-Sebebi'l-Ferāset

194-201. beyitler arası feraset bahsine ayrılmıştır. Akıllı insanın sermayesi ferasettir. Feraset ise üç kısma ayrılır. Bunların ilki iman-ı feraset olup bu feraset sadece mü'minde olur. İkincisi riyâziye-i feraset, bu

ferasetin özelliği yemekten içmekten mümkün olduğu kadar uzak durmaktır. İkincisinin dine bir faydası yoktur. Takatten düşme ihtimali varsa insan günahkâr bile olur. Üçüncü kısım ise hılkıyye-i feraset olup tabiplerde olan ferasettir. Büyük başın aklı kuvvetli olur. Sönük gözlü olanın aklı kıt olur. Göğsü geniş olanın tabiatı geniş olur, kısa olanın tabiatı dar olur.

6.1.24. Der Beyânî'l-İstidrâc

202-212. beyitler arası istidrâc bahsine ayrılmıştır. Cenâb-ı Hak dünyada müşriklerin rızıklarını verir ancak bu Cenâb-ı Hakk'ın onlara muhabbetinden dolayı değil dünyadaki rahmetinden dolayıdır. Cenâb-ı Hak şeytana da ihtiyaçlarını vermiştir. Hatta ona dünyada mekân sınırlaması koymamıştır. Bir anda dünyanın doğusunda ve batısında olabilir. Yine Cenâb-ı Hak kendi düşmanı olan Firavun'a Mısır mülkünü vermiştir. Nil nehrini onun hizmetine sunmuştur. Firavun Nil'i hangi yöne isterse akıtabiliyordu. Yine Firavun'a Cenâb-ı Hak dünyada dört yüz sene ömür verdi. Bir kere olsun ne başı ne de dişi ağrıdı. Cenâb-ı Hak, Deccal'a de bazı garip ve acayip özellikler vermiştir. Hz. Peygamber'in duasıyla şuan Deccal gün doğusunda bir çöle hapsedilmiştir. Müsaade edildiği zaman oradan çıkacaktır. Ardından yetmiş bin Yahudi onu takip edecektir. Deccal, semaya emirler verip yağmur yağdırabilir, yerden ot bitirebilir. Onun zamanında yeryüzünde ucuzluk ve bolluk olacak ve aynı zamanda her bir hayvan ona tabi olacak. Deccal bir adamı öldürüp tekrar onu diriltebilecek. Bu gibi istidrâc Deccal'ın dışında ortaya çıkar, lakin bunlar Cenâb-ı Hakk'ın ona verdiği bir keremi değil, bilakis Deccal'e karşı bir kahrı ve gazabıdır. Cenâb-ı Hak bunların dünyada istediklerini verir ki ahirette azapları artsın.

6.1.25. Der Beyân-ı Merâtibü'l-Evliyâ

213-220. beyitler arası velîlerin makam mertebeleri bahsine ayrılmıştır. Velîlerin derecesi Nebî'lerin derecesine ulaşamaz. Akıllı olan herkes bunu iyi bilir. Velîlerin makam yönünden en üstünü Hz. Ebu Bekir'dir. Hz. Ebu Bekir'den sonra Hz. Ömer, Hz. Ömer'den sonra ise hilmin ve hayânın hazinesi Hz. Osman, Hz. Osman'dan sonra Hz. Ali gelir. Hilafet de bu sıraya göre devam etmiştir. Hilafet otuz yıl sürmüştür.

6.1.26. Fî Beyân-ı Efdâli'l-Ümmete ve'l-Mübeşşerîn Bî'l-Cennete Mine'l-Âli ve Aşhâbi

221-230. beyitler arası cennetle müjdelenen sahabeler bahsine ayrılmıştır. Hz. Peygamber dünyadayken on sahabeyi cennetle müjdelemiştir. Bunlar: Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Talha, Hz. Zübeyr, Hz. Abdurrahman Bin Afv, Hz. Ebi Vakkas, Hz. Zeyd ve Hz. Ubeyde İbni Cerrah'tır. Aynı zamanda Bedir savaşında hazır bulunan üç yüz on üç sahabe de cennetle müjdelenmiştir. Hz. Fatıma cennete girdiğinde, kadınların en faziletlilerinden biri olacaktır. Hz. Hasan ile Hüseyin cennetteki gençlere efendi olacak. Yine Hz. Aişe ve Hatice de cennete gireceklerdir. Hz. Peygamber'in zevceleri de cennete girecekler arasındadır. Bu zikredilen sahabelerden başka cennete girecekler de kıyas edilsin ve onlar hakkında kötü şeyler söylenmesin. Bu makamda sahih hadislerin bildirdiğine göre en üstün olan özellik Kur'ân'ın hükümlerine uymaktır.

6.1.27. Der Beyânü't-Tâbi'in

231-236. beyitler arası tabiin ve faziletli mekânlar bahsine ayrılmıştır. Hz. Peygamber'in sahabelerinden sonra, en faziletli insanlar tabiindir. Basralı insanların faziletli olduğunu düşünmek güzel düşüncedir. Tabiinden Veysel Karanî Kûfe'nin faziletli olduğunu söyledi ve görüşü hoş karşılandı. Veysel Karanî'nin hayırlı bir insan olduğuna dair hadis vardır.

6.1.28. Fî-Beyâni'l-E'immei'l-Erba' ve't-Tilâmîzihüm

259-281. beyitler arası İmam-ı Azam'ın hayatı ve eserleri bahsine ayrılmıştır. İmam-ı Azam'ın künyesi Ebu Hanife'dir. Dört müçtehidin en üstünüdür. İmam-ı Azam'ın birçok kitabı vardır. Bu kitapların bazıları şunlardır. *Fıkh-ı Ekber*, *Fıkh-ı Evsat*, *Vasiyetve Âlim*'dir. Bu kitaplar ehli-sünneti anlatmaya yönelik olup din konusunda insanlara doğru yolu gösterir. Kaderiye tarikatı yanlış yolda olan bir mezheptir. Bunların sözlerine uymamak gerekir. İmam-ı Azam tabiinden olan yedi zattan ilim öğrenmiştir. Gün geçtikçe anlayışı gelişmiştir. Enes Bin Malik'in onun üstadı olması İmam-ı Azam'ın büyüklüğünü bilmeye kâfidir. Bu

nedenle İmam-ı Azam Tabîn'in ileri gelenlerinden olması gayet doğaldır. Asıl adı Numan Bin Sabit'tir. İmam-ı Azam Hz. Peygamber'in hicretinin 80. yılında dünyaya geldi. Hicretin 150. yılında da vefat etmiştir. Vefat ettiğinde 70 yaşlarındaydı. İmam-ı Azam bütün ilimlere vakıf bir âlimdi. İmam-ı Azam'ın her imamdaki ilim ve fazilet yönünden üstün olduğu *Mesnet*'inden anlaşılmaktadır. Öğrencisi ve içtihiadı bir hayli fazladır. Her yüz yılda bir yeryüzüne bir müçtehit gelir.

6.1.29. Fî Beyân-ı Ahvâl-ı Ebû Yûsuf u Muḥammed

251-259. beyitler arası İmam-ı Azam'ın öğrencileri ile Ebu Yûsuf bahsine ayrılmıştır. İmam-ı Azam'ın öğrencisi Ebu Yûsuf, Harun Reşit ile aynı asırda yaşamış olup Harun Reşit'in hilafetinde Ebu Yusuf kadı idi. Ebu Yûsuf hicretin 182. yılında vefat etmiştir. Yine İmam-ı Azam'ın önemli öğrencilerin biri olan Muhammet Bin Hasan da hicretin 158. yılında vefat etmiştir. İmam-ı Malik Bin Enes Medine'de dünyaya gelmiştir. Ömrünün çoğunu İmam-ı Malik hadis ilmine ayırmıştır. İmam-ı Malik *Sünen*'ini bitirdiğinde 84 yaşındaydı. İmam-ı Azam'ın dünyadan göçtüğü tarih olan hicretin 150. senesinde dünyaya Hz. Peygamber'in soyundan olan Muhammet Şafî gelir. Muhammet Şafî ehli bidatle çok uğraştı, onların yanlışlığını ortaya koydu. 54 yaşında vefat etti. Onun da öğrencisi ehlisünnetin çok önemli bir imamı olan Ahmet Bin Hambel'dir.

6.1.30. Der Beyân-ı Akṣâmu'l-Müctehid

260-282. beyitler arası ayet ve hadislerden hükümler çıkaran müçtehitler ve onları takip eden mukallidler bahsine ayrılmıştır. Müçtehit zümresi üçe ayrılır. Bunlar ahkâm-ı şeriyye, istihraç ve istinbattır. Müçtehitler kimseyi taklit etmez ve kimsenin ardından gitmezler. İçtihat iktidarı olduktan sonra kitap, sünnet, icma ve ümmet olmak üzere dört esas üzerine çalışmak gerekir. İmam-ı Azam ile birlikte İmam-ı Malik, İmam-ı Şafî ve Ahmet Bin Hambel İslâm kanunları üzerine önemli çalışmalar yapmışlardır. Bu zikr olunan, imamların her biri kendilerine göre kaideler çıkarmışlardır ama kaidelerin ekseriyeti birbirine mutabıktır. Müçtehidin ikinci zümresi müçtehid filmezhebdir. Ebu Yusuf ve İmam-ı Muhammet bu gruba girer. Bunlar arasında bazen ihtilaf olabilir. Birinin

vacip dediğine diğeri sünnet diyebilir. Ancak bunlar dört büyük imamla ayrılığa düşemezler. İctihat kemâline erişemeyen bir imamı taklit eden kimselere de mukallid denir. Mukallid kısmının ilki İmam-ı Kerhî'dir. Diğerleri de bu imamın derecesinde olan ulemâdır. Bunlara Ehl-i Tervic ve Ashab-ı Tahrir denir. Ashab-ı Tahrice örnek olarak *Kuderi* ve *Hedaya* sahiblerini verebiliriz. Mukallidin üçüncü kısmı ise Ashab-ı Temyiz'dir. Bunların özelliği ise rivayetlerin kuvvetli olanını zayıf olanından ayırmaktır. Ashab-ı Temyiz'e *Kenz* ve *Vikaye* sahiplerini örnek verebiliriz. Mukallidin dördüncü kısmı ise adı geçen seleflerinin derecesine ulaşmamış kimselerdir. Bunların sözleriyle amel edilmez. Bunlar delillerin güçlüsünü zayıfından, helali, haramdan ayırmaya çalışmayıp sadece önde gelen âlimlerin dediklerini yapan kimselerdir.

6.1.31. Der Beyân-ı Naşbü'l-İmām

283-289. beyitleri arası bir yere imam atamanın önemi üzerinde durulmuştur. Bir yere imam tayin etmek vaciptir. Çünkü insanların aydınlatılmasında, insanlara doğru yolun gösterilmesinde bir imama, bir öndere ihtiyaç vardır. İmam seçilecek kişinin de Kureyş kabilesinden olması şarttır. Çünkü Hz. Peygamber ben Kureyşî'yim buyurmuştur. İmam da Haşimî olmak zorunda değildir. Yetimî yahut avam olsa yeterlidir. İmamda gerekli şartlar hâsıl olduktan sonra sıkıntı ve zulümle işgal etse bile imamlıktan azledilmez. Hz. Peygamber namazı salih insanların ardında kılmanın daha faziletli olduğunu söylemiştir.

6.1.32. Der Beyân-ı Cevâzü'l-Mesh' Ale'l-Ḥuffeyn

290-291. beyitler arası ayakları mesh etme bahsine ayrılmıştır. Topuğa kadar ayakları örten bir meshin üzerine mesh edip namaz kılmak caizdir. Bunun hükmü ise hadis ile sabittir. Bunu inkâr eden fâsık olur. Hasan-ı Basrî yetmiş sahabeden meshin cevazını rivayet etmiştir.

6.1.33. Der Beyân-ı Fazlu'l-Emâkin

292-294. beyitler arası fazilet bahsine ayrılmıştır. Faziletli mekânlarda yapılan ibadetlerin sevabı fazla olur. Zira aynı şekilde faziletli mekânlarda günah işleyenlerin de günahı çok olur. Mekke ve Medine bu

şerefli ve faziletli yerlerdendir. Hz. Peygamber Mekke'de doğmuş, büyümüştür. Fazilet yönünden şerefi buradan gelir. Ondan sonra şehir olarak fazilet yönünden üstün mekân Medine'dir.

6.1.34. Fî Beyân-ı Ahvâli'n-Nebîz

295-296. beyitler şarap ve şarap kapları bahsine ayrılmıştır. Üzüm yahut hurma suyu şeker vermedikçe haram olmaz, testilere koymak caizdir. İslâm geldikten sonra bunları testilere, küplere koymayı yasakladı. Çünkü bunlar şarap kabıydı. İlim ve akıldan hangisinin faziletli olduğu hakkında ihtilaf vardır. Ama kaynakların ekserisinde ilmin akıldan faziletli olduğu belirtilmiştir.

6.1.35. Fî Beyân-ı Etfâli'l-Müşrikîn

297-298. beyitler müşriklerin çocuklarının durumu bahsine ayrılmıştır. Mükellef olmazdan evvel müşriklerin çocuklarının cennetlik mi yoksa cehennemlik mi oldukları hakkında ihtilaf vardı. Bir hadise dayanarak İmam-ı Azam müşrik çocuklarının mükellef olmadan ölenlerinin cennete gideceği görüşündedir. Mü'minler için amel defteri olduğu gibi, kâfirler için de amel defteri vardır. Kâfirler kıyamet günü bu defterlerini sol taraflarından alacaklardır. Bu hüküm Kur'ân'da ayetlerle sabittir.

6.1.36. Fî Beyâni'l-Ma'dûm

299-300. beyitler sihrin hakikati bahsine ayrılmıştır. Hz. Peygamber sihrin gerçek olduğunu söylemiştir.

6.1.37. Fî Beyâni'l-Müctehid

301-303. beyitler müctehitler bahsine ayrılmıştır. Bir konu hakkında müctehit delillere göre hüküm verir ve verdiği bu hükümde bir yanlışlık olsa o müctehit bundan dolayı mükellef olmaz. Çünkü onun niyeti Kur'ân ve sünnet yolundan ayrılmadan hüküm vermektir. Ayet ve hadislerden yola çıkarak hüküm vermek ise vaciptir.

6.1.38. Beyân-ı Du‘âü’l-Emvât

304-308. beyitler arası dua ve ümitsizlik bahsine ayrılmıştır. Hiçbir zaman insan ümitsizliğe düşmemelidir. Ümitsizlik Cenâb-ı Hak’ın varlığını devre dışı bırakmaktır. Bu da küfürdür, dalalettir. İnsanın günahının büyüklüğü çöller kadar büyük olsa dahi yine de Cenâb-ı Hak’ın rahmetinden ümidini kesmemelidir. Her zaman Cenâb-ı Hakk’a dua etmelidir.

Nazmu’l-Le‘âlî

Bi’smi’llâhî’r-Raḥmâni’r-Raḥîm

Mefâ’ilün Mefâ’ilün Fa’ülün

Gülidür besmele gülzâr-ı ‘ilmüñ

Revâcî revnâkı bâzâr-ı ‘ilmüñ

Şadâret ḥaşleti nazm-ı İlâhî

Eḳâlîm-i kelâmuñ pâdişâhı

Şerîfû’ş-şânu emre ibtidâdur

Şenâya müştetil müşkil-güşâdur

Şenâ sulṭânıdur el-ḥamdü li’llâh

Ṭurur dîvânı her şâmu seher-gâh

5. Ne zîbâ efḍal-i ḥalkuñ şalâtı
İki dünyâda müstelzim necâtı

‘Aceb tuḥfe şalât erbâb-ı ḥâle

Resûlu’llâh’a teb’iyyetle âle

Der Beyân-ı Sebeb-i Te’lîfü’r-Risâlet

Ḥuṭûr eylerdi ḳalbe gâhi gâhî

‘Înâyet eylese fazl-ı İlâhî

‘Akâ’id incüsinden bir ḳılâde

İdem zînet ‘arûs-ı i’tikâde

Ṭarīkatda olan her bir 'akīde
Ola beytümde bir meh-rûḥarīde

10. Yazam şerḥ-i Mevākıf'dan mesā'il
Maḳāşıd bikrine tuḥfe ḥamā'il

İmām A'zam kelāmı Fıḫ-ı Ekber
Bu nazmum gülşeninde ḥavz-ı kevşer

Ḥalâvetde ne beñzer ḳand-ı mışra
Ġidâ-yı rûḥıdur tâ rûz-ı ḥaşre

Bilem dirseñ bu fende 'ilm-i ḥâli
Nazardan ḳoyma bu Nazmu'l-Le'âl'i

Bu nazmından Rızâyî'nüñ murâdı
Beyân-ı ehl-i sünnet i'tiḳadı

Der Beyân-ı Şıfâtü'llâh-ı Ta'âlâ Es-şübütiyyet Ve's-Selbiyye

15. Şeriki yok İlâh-ı vâḥidümdür
Bütün dünyâ bu ḥükme şâhidümdür

Ta'âlâ şānuhu 'ulyâ şıfâtı
Ne 'ayn-ı zâtıdur ne ğayr-ı zâtı

İmām A'zam kitâbında rüvâtı
Sekiz naḳl itdi zâtiyye şıfâtı

Başar sem'u ḥayât u 'ilm u ḳudret
Kelâm u fi'l-i tekvîn ü irâdet

Ne cism u ne 'arâz Rabb'üm ne cevher
Muşavvirdür degil aşlâ muşavver

20. Nazâ'irden naḳâ'ışden müberrâ
Teba'uzdan tecezziden mu'arrâ

Tenâhiden berî olmaz digergün
Ta'âlâ şānuhu 'ammâ yaḳûlün

Yemek içmek gibi anda ne mümkün
Mekâna mümteni'dendür temekkün

Ne mevlūd olmasī cā'iz ne vālid
Taşavvūr mı olur anda tevālūd

Zamān cārī degildür lā-muḥāle
Teceddüdden münezzeh lā-yezāle

25. Cihāt-ı sitden olmaz anda birde
Ne şağ u şoldadur ne gökde yirde

Aña vācib olur bir şey diyen kim
İlāh'ıñ var mıdur fevķında ḥākīm

Bilā-icāb durur her şeyde fi'li
Buña var şāhidüm 'aķlīvü naķlī

Ne muḥtāc u ne 'āciz bir ḡanīdür
Cihān fermānı üzre mübtenīdür

Cihān cümle olursa Ḥaķķ'a'ābid
'İbādetden nedür ma'būda 'ā'id

30. 'İbādet nef'idür 'ā'id 'ibāde
Budur cümle kütübden müstefāde

Cihān kāfir olup dolsa Caḥīm'e
Zarar gelmez Ḥudā-vend-i Kerīme

'Abeshāķ eylemez Kayyūm u 'Ālim
Ḥakīm ü Kādir ü Muḥtār u Dā'im

Dilerseñ fehm-i ḥikmet lā-muḥāle
Meh-i tābāna baķ ḡāhī hilāle

Nazar kıl 'ālem-i kevn-i fesāda
Menāfi' yok mı ḥalkı ḥun-fesāda

35. Teveķķu' vehm olunmaz pür-kemāle
Nakā'işden münezzeh lā-yezāle

Der Beyān-ı Kelāmul'llāh-ı Ta'ālā

Ḳadīm olmak kelāmu'llāha sābit
Degil cins-i ḥurūf-ı şavt-ı şā'it

Bu taḥķīķ üzredür mażmūn-ı mesbūķ
Kelāmu'llāh-ı Ḳur'ān ḡayr-ı maḥlūķ

Kelâm-ı lafziye şanma 'acebdür
Dimek mahlûk aña terk-i edebdür

Der Beyân-ı Ru'yetu'llâh-i Ta'âlâ

Beķādârında câ'iz ru'yetu'llâh
Olur bedr-i kamer gibi nażar-gâh

40. Bu baş göz ile görmek lâ-mekânı
Muķâl olmaz cihetsiz câvidânı

Cevâz-ı 'aql ile ammâ vücûbı
Nuķûla müstenid yokdur ruyûbı

Görür mü'min berî çûn u çirâdan
Geçer ol demde zevķ-ı mâsivâdan

Bu da'vâda delîlüm naşş-ı âyet
Yigirmi bir şahâbîden rivâyet

Revâfız nâzır olmaz ol cemâle
'Aceb hüsrân-ı ehl-i i'tizâle

Der Beyân-ı Ef'âlü'l-'İbâd-ı Bi-Halkı'llâh-ı Tebâreke ve Ta'âla

45. Hudâ halk eyler ef'âl-i 'ibâdı
Añadur mümkünâtıñ istinâdı

Hudâ'dur hâlıkı îmân u küfrüñ
Hudâ'dur mücidi küfrân-ı şükrüñ

Hudâkâdir üşütmez kar içinde
Şavukluk halk ider ol nâr içinde

Yaķar Nemrüd öñünde nâr-ı külhan
Halîl'ine ider ol nârı gülşen

Belî 'âdet budur hallâķ-ı Dâver
Olur ateş tutan iķrâķa mazhar

50. Ne hel min hâlıkın naşş-ı müfessir
Hudâ'dan ğayrı var mı bir mü'eşşir

Belī var ‘abde fi’l-i ihtiyārı
Degüldür cebr u maḥẓ u iztīrārı

Bu cüz’-i ihtiyārīyle muḥāṭab
Olur gāhī müsāb u gāh mu‘āfık

Ebū Menşūr Şeyḥ-i Māturīdī
Hanefī mezhebi dehrüñ ferīdi

Ne tefv īze ne cebre meyl idendür
Ol “emrün beyne” emrine gidendür

55. Ḥudā Ḥālīk’dur ancak ‘abd-ı kāsib
Bu taḥkīk üzredür bu söz münāsib

Bu emrüñ i’tibārıdur vücūdı
Zihinden ğayriye yokdur vürüdi

Tevassuṭ cebre zāhib Eş‘arī’dür
Bularda küfr ü bid‘atdan berīdür

Belīdir Eş‘arī ey dil-fikārum
Benüm muḥtāra yokdur ihtiyārum

Biraz var medḥalüm fi’lümde ehlem
Mücerred fi’le ancak bir maḥallem

Der Beyān-ı Mezhebü’l-Cebriyye

60. Fesād-ı i’tikādı cebr-i maḥẓuñ
Ḥafī olmakdan azher kibr-i maḥẓuñ

Ne der Cebrī bu kesb u ihtiyāre
Bu şarf-ı kudret-i maḥdūr-ı käre

Mümeyyiz baṭş-ı muḥtār her ne işde
Vücūdı lerze şaḥş-ı mürte‘işde

Niçe mü’mīn olur ol şaḥş-ı aġvā
Tekālīfüñ suḳūṭın ide da‘vā

Žarūriyyât-ı dīni olsa münkir
İmām A'zam mıdur dir lā-nükeffir

65. 'Aceb zemm itdi ol kavm-i ħabīṣi
Mecūsī "hāzihi'l-ümmeh" ħadīṣi

Muvaḥḥidi'tizāliden ne lāyık
'İbādu'llāha dir fi'lini Ḥālık

Kibār-ı Māverā'ü'n-nehri bī-ḥad
Didi ḥālī Mecūsī bundan Es'ad

Ne istiḥkākı var 'abdüñ Na'im'e
Cezā vācib degil Rabb-i Kerīm'e

Ḥudā'nuñ fazlıdur virmek sevābı
Ḥudā'dan 'adlidür kıлмақ'azābı

70. Ne gelse ḥayr u şer taḥt-ı kazāya
Ḳabīḥüñ zıddıdur marzı Ḥudā'ya

Olur 'abde ma'a'l-fi'l istiṭā'at
Bunuñla kesb olur 'iṣyān u ṭā'at

Diseñ teklif-i ḳable'l-fi'l-i ḥāşıl
Nedir vech-i ma'ıyyet dirse sâ'il

Cevāb oldur ki gāhı istiṭā'at
Dinür maḳşūd olur esbāb-ı ālet

Budur ma'nā müfessirler ḳatında
"Velillāhi 'ale'n-nās" āyetinde

75. Menāṭ-ı şıḥḥatı teklif-i insān
Bu ma'nādur muḥaḳḳaḳ itme nisyān

Der Beyān-ı Teklīf-i Mālāyuṭāḳ

Degil teklif-i mālāṭāḳa cā'iz
Degil vus'ında nitsün 'abd-i 'āciz

Bu teklîfi görür mi fende fâ'ik
 Hâkîmüñ hikmeti fazlına lâyiğ

Ebû Cehl için îmana temekkün
 Mücevvezdür degildür ğayrı mümkün

Diseñ gelmez bilür îmana şâni'
 Cevâbı 'ilmidür ma'lûma tâbi'

80. Gelür ğâyetde bu ma'nâ zuhûra
 Bu taşvîr ile her ehl-i şu'ûra

Cidâr üzre feres nağşını nağğâş
 Kılur ol şûret üzre olduĝın fâş

Der Beyânü'l-Ecel

Ecel geldükdedür maqtûl u meyyit
 "Velâ yesteğdimüne" naşş-ı müşbit

Ecel birdür ecelsüz kimse olmaz
 Bu hükme i'tizâlî ka'bı uymaz

Dir ol ki katl ü mevt iki eceldür
 Bu söz naşşa muhâlif pür-ğaleldür

85. Hâkîmüñ zu'mı fâsidle kelâmı
 Tabî'idür ecel yâ ihtirâmı

Der Beyânü'r-Rızkı'l-Harâm

Harâma rızkıdur dir ehl-i hağ pes
 Girü kıomaz yiyer rızkını herkes

Ne mümkün yimemek rızkını bir cân
 Yiye rızkını yâ bir ğayrı insân

Der Beyân-ı 'Azâbü'l-Kabr

'Azâb-ı kabir var kâfir la'îne
 Dahı ba'zı 'uşât-ı mü'minîne

Mezârı ravza eyler Rabb-i'azzet
Budur ten'im-i ehl-i hayr u şâ'at

90. Kimüñ inkârı var Munker Nekir'e
Görür girdükde ol kabr-i hafîre

Fî Beyâni'l-Haşr

Nuşuş-ı kâfî'a var rûz-ı haşre
Kubûrında çıkar mevtâsı taşra

Girer ervâh-ı ebdânı 'atîka
Budur ba's-ı kıyâmet fî'l-hakîka

Beden haşrini münkir felsefidür
Milel erbâbına ğayrı hafîdür

Fî Beyâni'l-Mizân

Terazû-yı 'amel naşş ile zâhir
Beşer keyfiyyeti derkinde kâşır

95. Defâtîr-i 'amel cümle zuhûra
Gele sağ u şola semt-i zuhûra

Fî Beyâni'l-Havzi's-Sü'âl

Kıyâmetde ide Rabb'üm su'âli
Bilürken 'abdinüñ var sü'-i hâli

Muḥakḳaḳdur vücûdı havz-ı kevşer
İde ben teşneye Rabb'üm müyesser

Cehennem köprüsi var kıldan ince
Kılıcdan daḥı keskindür netîce

Tamâm üç kerre biñ yıllık yol oldu
Sa'âdet ehline âsân yol oldu

Fî Beyân-ı Şefâ'at

100. Kebâ'ir ehline eyler şefâ'at
Resûl ü müttekî erbâb-ı t̤â'at

Fî Beyâni'l-Cennet ve'n-Nâr

Bu sâ'at var vücûd-ı nâr u cennet
Beķâsın hûkm iderler ehl-i sünnet

Beķâsına delîl ey ehl-i himmet
Kitâb u sünnet ü icmâ' u ümmet

Muħalled hûrisi huld-i berînüñ
Niyâz u nâzı her bir nâzenînüñ

Der Beyân-ı Mi'racü'n-Nebî'Aleyhi's-Selâm

Uyanuķ şaħş ile ol şâh-ı Levlâk
Şeb-i mi'râcda kıldı seyr-i eflâk

105. Burâķ'a Mekke'den bindi o server
Rikâbında yürür Nâmûs-ı Ekber

Harem'den Mescid-i Aķşâ'ya vardı
Semâdan cennet-i a'lâya vardı

Şeb-i mi'râcuñ oldu mâh-tâbı
Ne ferşüñ belki 'arşuñ âfitâbı

Daħı a'lâya andan oldu irşâd
İrişmez ol maķâma 'aql-ı naķķâd

Ne mâni'ķudret-i Hâķ'da bu hâle
Bu da'vâda muħâle yokħavâle

110. Bu mu'cizden ta'accubdan şadâ-dih
Di "subhâne'llezî esrâ bi'abdih"

Der Beyân-ı Eşrâtü's-Sâ'at

Kıyâmetden muḳaddem on 'alâmet
 Zuhûr eyler gelür rûz-ı kıyâmet

Duḥân u dâbbe hem nâr u deccâl
 Tûlû'-ı şems ü maḡribden bu beş ḥâl

Daḥı Ye'cûc u Me'cûc' uñ ḥurûcı
 İdüp sedd-i Sikender'den 'urûcı

Nüzûl-ı Ḥazret-i 'İsa'bni Meryem
 Daḥı üç ḥasf olur Allâhu a'lem

115. Belî eşrât-ı sâ'atdur keşîre
 Ne cem' eyler resâ'ilden şaḡîre

Resûlu'llâh bi'şet sâ'atidür
 Kamu eşrâtıñ evvel âyetidür

Şaḡîḥ'inde ki yazmuşdur meşârık
 Mufaşşal eylemiş şerḥin mebârık

Sebeb ref'-i 'ulûma mevt-i 'âlim
 Medâris mûnderis ḳalmaz ma'âlim

Zuhûr eyler zemîn üzre cehâlet
 Zinâ vü ḥamr u enva'-ı ḳalâlet

120. Virür fetvâ-yı nâsa şaḡş-ı câhil
 Helâk olur ḳamu mes'ûl ü sâ'il

Ne müsteftî ne müftî ḥayra sâ'î
 Olur ehl-i ḳalâlet şerre dâ'î

Fî Beyâni'l-Kebâ'ir

Kebâ'ir'abdi imândan çıkarmaz
 Mücerred ma'şiyetden küfre varmaz

Muḥalled beklemez nârın cehîmüñ
 Umar ḡufrânını Rabb-i Raḥîm'üñ

Degil ھاﺑﺖ eyleyen ٲā‘āt-i nāsı
Kebā’ir içre küfrüñ mā‘adāsı

125. Olursa tevbesiz bir ‘abd-i mü’min
Degildür mümteni“afv-ı müheymin

Maḥall-i ‘afv degil şirküñ günāhı
Yarın müşrik iderse biñ gün āhı

Şağire mağfiretten olmaz ābı
Kebīre cürm-i mü’min irtikābı

Şağire cürm için cā’iz’ikābı
Kebā’irden ger itseñ ictinābı

Ḳabül eyler du‘āyı Rabb’üm Allāh
Ḥulūş ile olınsa ‘arz-ı dergāh

Der Beyān-ı Vaḥdetü’l İmān ve’l-İslām

130. Didüm İmān u İslām oldu vāḥid
Bu ḥükme ehl-i sünnet cümle şāhid

Bulunmaz birbirinsiz hīç taşāduḳ
Bu ma’nā ile vaḥdet oldu şādıḳ

Ḥulūş-ı ḳalb ile İmān inanmaḳ
Resül’e münzele iḳrārı ḳılmaḳ

İnanmaḳdur inan yüz dört kitāba
Ne geldiyse Resül-i Müsteṯāb’a

Bu icmāle inanmaḳ oldu İmān
Ḳabül itmez ziyāde belki noḳşān

135. Ziyāde “mü’menün bih”de ne ḳābil
Diyen kāfir dimiş ba’zı resā’il

Yazar metn-i kitābı Fıḫ-ı Ekber
Ne İmān eksülür kendi ne artar

“Fezādethum” nazīri ba’zı āyet
Ziyāde olmağa eyler şehādet

Bu îrâda imâmuñ var cevâbı
Bu âyetden murâd ancağşahâbi

Mücedded mazhar olmuşlar hıtâba
Ziyâde olmuş imânı şahâbe

140. Bu vech ile bu âyetden ifâde
Mufađđal “mü'menün bih”dür ziyâde

Bu vechüñ gayri var bir vech-i ahsen
Hanîfî'den kibârî Şâfi'î'den

Cihâtı i'tibârıyla ziyâde
Zuhûr eyler hücecden müstefâde

Meşeldür za'f u kuvvetde güzîde
“Şenîde key büved mânend-i dîde”

Ne beñzer her gelen mü'min cihâna
Yakınında Resûl-i ins ü câna

- “145. Teşemmüm olsa bu nazm-ı güzîde
Kâlır mı bu bu müşkil bir gülîde

Fî Beyân-ı Cüz'îyyeti'l-A'mâl

Nizâ' itmiş bu fennüñ ehl-i 'ilmi
'Amelîmânda cüz mi degil mi

İmâm A'zam buyurmuş cüz degildür
Bu söz tahkîk gülzârında güldür

Hulûş-ı kalb ile imân-ı fâ'iz
Dise ben mü'minemhakkâ bu câ'iz

Dise ben mü'minem Allâh dilerse
Bu istiğnâda uğrar baħr-ı ye'se

150. Dimek imâna maħlûk oldı câ'iz
Bu imân olduğıcün kesb-i 'âciz

Ezelde mü'min ancağHağ Ta'âlâ
Degil maħlûk-ı imânda bu ma'nâ

Muḳallidde nedür vech-i tereddüd
Şaḥīḥ oldur ki mü'mindür muḳallid

Muḳallid i'tikādın böyle fikr it
Muṭābık cāzim ammā ḡayr-ı sâbit

Bu mezbûre demek 'aşî munâsib
Günâhı terk-i istidlâl vâcib

Der Beyân-ı Aḳsâmu'l-İmân

155. Varîmân için üç kısım-ıḥaḳîkî
Müretteb ḡaybî vü 'ayn-ı ḥaḳîkî

Biri dünyâ biri 'uḳbâda zâhir
Birisi rü'yet-i Bârî'de bâhir

Kemâl-i ḥikmet irsâl-i rüsülde
'İbâda luṭfıdır şer'-i sübülde

Ne ḥâletler yaratmış enbiyâda
Ḥuşûsâ mu'cizâtı ḥarḳ-ı 'âda

Mübeşşir münzir irsâli beşerden
İ'ânetdür temîze ḡayr-ı şerden

160. Müberrâdur Nebî muṭlak küfürden
Kebâ'irden daḥı şun'-ı siḥirden

Şaḡîre mişli bir taṭfîf-i ḡabbe
Nebî itmez aña meyl ü maḡabbe

Netîce ḥisseti mûrisşaḡâ'ir
Nebî'den menfidür mişl-i kebâ'ir

Dem-i bi'set bunuñ ḡayrı şaḡîre
Ta'ammüd menfidür mişl-i kebîre

İmâm A'zam şarâḫatla duyurdu
Kitâb-ı Fıḳḫ-ı Ekber'de buyurdu

165. Muḥammed Muştafâ ni'me'l-me'âbı
Yok aşlâ bir günâha irtikâbı

Gürûh-ı enbiyâya evvel Âdem
En âhirdür Muḥammed faḥr-ı 'âlem

Muḥammed enbiyânuñ efḍalidür
Bu hükümüñ şâhidi naşş-ı celîdür

Teyakkun yok'adedde enbiyâya
Bu fende zanna kim eyler ri'âya

Der Beyânü'l-Melâ'ike'Aleyhimü's-Selâm

İbâdu'llâh durur cümle ferîşte
İbâdetde itâ'atde sirişte

170. Zükûratdan ünûşetden berîdür
Ne ekl ü şûrb ü şehvetden berîdür

Beşerden her resûl efḍal melekden
Şevâbı ekşer ü ekmel melekden

Meleklerden rüsûl Cibrîl emsâl
Serâfîl ü nazîri mişl-i Mîkâl

Daḥı 'arşı olan ḥâmil melâ'ik
Bular mişli daḥı Rıdvân u Mâlik

Nebîden gayrıya bunlar mufaḍḍal
Kütübden mu'teberde bu mufaşşal

175. Mufaḍḍaldur meleklerden 'avâma
Şahâbe tâbî'n ehl-i kirâma

Bulardan soñra sâ'ir müslim efḍal
Meleklerden 'avâma ey mükemmel

Meleklerden degil şeytân-ı mârid
Şevâhid cinden olmasında vârid

Degil Hārūt u Mārūt emr-i zāhir
Eşah bunlar melekdür ğayrı kāfir

Der Beyān-ı Kerāmātü'l-Evliyā Rağıya'llāhu Ta'ālā'Anhum

Kerāmāt-ı velī haqdur ne şübhe
Bunu inkār idendür kavm-i belhe

180. Velī oldur ola Allāh'a 'ārif
Ola Haqq'a sivādan kalbi şārif

Ma'āşiden tecennüb ide ğāyet
Bula şehvāta talmaqdan nihāyet

Kerāmet ta'rīfidür kalb-i sāde
Bilā da'vā-nübüvvet hark-ı 'āda

Nübüvvetden muqaddem her 'alāmet
Degildür mu'cize dirler kerāmet

Tevātürle şahābiden rivāyet
Kitāb u sünnet itmişdür hikāyet

185. Ta'am u eşribe her vaqt-i hācet
Zuhūrı Meryem'e oldı kerāmet

Getürdi tārketü'l-'ayn içre Āşaf
Huzūra 'arş-ı Belkīs'ı muraşşaf

Seg-i Aşhāb-ı Kehf itmek tekellüm
Kerāmet olduğında yok tevehhüm

'Ömer Yā Sāriye diyü buyurdu
Medīne'den Nihāven'de duyurdu

Kitāb-ı hükm idüp ceryān-ı Nıl'e
Ki her yıl bir bākire akmaya sile

190. Ebü'd-Derdā vü Selmān'dan rivāyet
Olundı kışsa-yı kaş'a hikāyet

Şu üzre meşyi kılmakḥarḳ-ı 'āda
'Alî'den nakl olunmuşdur ifāde

Havāda ehl-i taḳvā itse ṭayrān
Kerāmet olmasında olma ḥayrān

Bular emşāli çokdur evliyādan
Zuhūrı ḥarḳ-ı 'āda etkīyādan

Der Beyān-ı Envā'ü's-Sebebil-Ferāset

Ferāset 'āḳilūñ sermāyesidür
Kerāmetdende imāniyyesidür

195. Riyāziye olan nev'-i firāset
Gerek esbābına ḥıfz u ḥırāset

Kim itse ekl ü şürbünden tecerrüd
Bedenden mümkün olduğca teferrüd

Bulur olmazsa da şer'ice nef'i
Tecerrüd itdügi miḳdārı keşfi

Olur mü'minde kāfirde bu ḥālet
Velī olmasına itmez delālet

Eṭibbālarda ḥılḳıyye firāset
Olur ḥılḳ ile ḥalḳ üzre delālet

200. İderler böyle istidlāli gāhī
Ki dirler böyledür ḥükm-i İlāhī

Büyük başuñ olur 'aḳlında kuvvet
Cumūdu'l-'ayni medlūli ḡabāvet

Der Beyānü'l-İstidrāc

Ḥudā a'dāsı içün ḥarḳ-ı 'āda
Ḳazā-yı ḥācetin eyler irāde

İdüp İblīs'ı müstevlî cihāna
Virüp kudret aña tayy-ı mekāna

İdüp Fir'avn'ı mālîk mülk-i Mısr'a
Muşādîf olmamışdur ke's-i kesre

205. Musahhar eylemişdür āb-ı Nîl'i
Revân itdi ne semte olsa meyli

Ne fırsat virdi haḳ ol ḥāk-sāra
Mu'ammer oldı yüz yıl çār pāre

Temīm-i Dāri'nün gördügi deccāl
Ḥavārıḳdan olur aña 'aceb ḥāl

Çıkar maḥbūs iken itmez ḳu'udı
Düşer ardınca yitmiş biñ Yehūdî

İde arz-ı semāya emr-i her-bār
Ola re'yi ile inbāt u emṭār

210. Günüz ü arz ardınca revāna
Ucuzluḳ yüz vire cümle cihāna

İde ḳatlı itdügin ardınca ihyā
Ḥaḳīḳatde olur bu cümle eşyā

Bu istidrāca ba'zı mübtelādur
Degil luṭf u kerem ḳahr u belādur

Der Beyān-ı Merātibü'l-Evliyā

Veliler rütbede irmez Nebî'ye
Bedīhîdür bu söz her bir zekîye

Suḳûṭ-ı emr u nehy olmaz veliden
Ḥilāf-ı şer'i şey' gelmez veliden

215. Veliler efḍalı Bū Bekr-i Şiddîḳ
Budur icmā'-ı ümmet eyle taşdıḳ

‘Ömer de efḍalidür evliyānuñ
Ebû Bekr’i veliden mâ‘adānuñ

Bulardan soñra Zî’n-nüreyn efḍal
Ḥayâ gencinesi ḥilm ile ekmel

Gelüp nevbet ‘Aliyyü’l-Murtaẓā’ya
Mufaḍḍaldur bulardan mâ‘adāya

Ḥilâfetde bu tertîb üzre vâkı‘
Budur ḥaḳ i’tikâd u cezm-i nâfi‘

220. Otuz yılda tamām oldı ḥilâfet
Otuzdan soñraya dinür imâmet

**Fî Beyân-i Efḍalî’l-Ümmete Ve’l-Mübeşşerîn Bi’l-Cennete
Mine’l-Âli ve Aşḥâbi**

İşit ḥayru’l-kurûn ḳarn-ı kelâmı
Mümeyyizdür şaḥâbî-yi kirâmı

On er aşḥâbdan ismi ile taḳrîr
Resûlu’llâh ḳılup cennetle tebşîr

Zübery u ÇârYâr u Talḥa Sa’d’a
Sa’id ü İbnu ‘Avf u Bû ‘Ubeyde

Üç yüz on üç guẓât-ı ehl-i Bedr’e
Budur müjde geçer cennetde şadra

225. Daḥı bî‘at iden taḥt-ı şecerde
Mübeşşir münḥaşır biñ beş yüz erde

Betül-i Fâṭıma ehl-i sa‘âdet
Ḳılur cennet nisâsına siyâdet

Ḥasan olmuş Ḥüseyn ile ne ceyyid
Şebâb-ı ehl-i cennet içre seyyid

Daḥı şıddıḳa ‘Â’işe Ḥadîce
Girerler cennete budur netîce

‘Aceb mi sâ’ir ezvâc-ı Resûl’e
Olunsa cezm-i cennetde vüshûle

230. Dahı sâ’ir şahâbî zıkr-i hayra
Muhaşşaşkıl kıyâsı itme ğayra

Der Beyânü’t-Tâbi’in

Bu ümmet efđali ba’de’s-şahâbe
Muhaşşaşkıl tâbi’îdür düşme tâba

Mu’ayyen kimdür efđal ihtilâfa
Düşülmüş ba’zı varmış i’tisâfa

Medîne ehl-i tercihinde erğab
Didiler efđali İbni Müseyyeb

Dimişdür Başralı efđal hasendür
Bunu tercihkılmağhüsni-i zandur

235. Üveyse didi efđal ehl-i Kûfe
Bu söz hoş geldi sâmi’dan ulûfa

Bu mebhâşde eĥâdîş-i metîne
Üveys’ün ĥükm ider hayriyyetine

Der Beyânü’l-E’imet’ül-Erba’at u Tilâmîzihim

E’imme efđalidür Bû Ĥanîfe
Anuñçün var teşânîf-i münîfe

Risâle Fıkhü’l-Evsat Fıkh-ı Ekber
Vaşıyyet hem kitâb-ı ‘Âlem Eyser

Uşûl-i dîndedür evvel müdevvin
Tarîk-i ehl-i ĥaĥkâdur mübeyyin

240. Ĥavâric Şî’a vü Ĥadriyye dehrî
İderdi bunlara ĥaĥkıyla ĥahrı

Yedi aşhâbdan aĥz itdi çün ‘ilmi
Ne ‘âlî rütbede idrâk ü fehmi

Şaḥābīden bir üstādı Enes'dür
'Ulüvv-i şānını bilmekde besdür

Fuḥūlından sayılmış tābī'īnuñ
Muḥarrerdür bu söz olsun yaḫīnūñ

Dimiş üstāz-ı medḥin o güzel ḫū
"Sebbet 'inde ḥammādin nebittu"

245. Mubārek ismi Nu'mān ibni Şābit
Bu nahlūñ fer'i müşmir aşı şābit

Bütün 'ömr-i 'azīzi oldu yetmiş
Dem-i hicret yüz elli sāle yitmiş

Cihān 'ilmine idi cümle bende
Geçüp re's-ı mi'e ol daḫı zinde

E'imme a'zamıdur 'ilm-i dīnde
Bilinmişdür kitāb-ı Mūsned'inde

Beş yüz biñ mes'ele var ictihādı
Beş yüz atmuşda şāgird-i reşādı

250. Müceddid olmağın bu söz mü'eyyid
Gelür her yüz başında bir müceddid

Fī Beyān-ı Aḫvāl-ı Ebū Yūsuf u Muḥammed

Ebū Yūsuf da Hārūn-ı Reşīd'e
İrüp gitdi di yüz seksen ikide

Muḥammed gitdi yüz seksen tokuzda
Züfer merḥūm da yüz elli sekizde

Medīne 'ālimi Mālik Zemānī
Ḥadīşüñ nūrı tıtmışdı cihānı

Sünen taḫḫīḫi bahşinde arardı
Tamām 'ömri de seksen dörde vardı

255. Vefātı kaṭ'-i tārīḫinde hicret
Bıraḫdı 'āleme envā'-ı küdüret

Vefât itdüğü yılda Bū Ḥanīfe
Cihāna geldi bir zāt-ı şerīfe

Muḥammed Şāfi'î vü ibni İdrīs
İdüp Mālīk Muḥammed aña tadrīs

Elinden ehl-i bid'at düşdi derde
Tamām 'ömri de vardı elli dörde

Ne şāhib fazlıdur üstād-ı ekmel
Ola şāgirdi Aḥmed ibni Ḥambel

Der Beyān-ı Aḫsāmu'l-Müctehidīn ve Aḫsāmu'l-Muḫallidīn

260. Gurūh-ı müctehid üçdür ḥaḳīḳat
Biri müstenbiḥ-i ḥükm-i şerī'at

Bulara müctehid fi'ş-şer' dirler
Uşūliyle fūrū'ı zabṭ iderler

Bular bir kimseye taḳlīd itmez
Bular bir kimsenüñ ardınca gitmez

Kitāb u sünnet ü icma' u ümmet
Ḳıyāsiyle bu dörde bezl-i himmet

İmām A'zam idüp hem üç e'imme
Fūrū' için ḳavānīn-i mühimme

265. Bu dörtten cümle aḥkāma şevāhid
Çıḳarmış her biri başḳa ḳavā'id

İkinci müctehid mezhebdedür pes
Ebū Yūsuf Muḥammed gibi çok kes

İder üstādına ba'zı ḥilāfı
Fūrū'ındadır ancaḳ iḥtilāfı

Uşulinde degil ḳādir ḥilāfa
Budur taḥḳīḳi varma i'tisāfa

Üçüncü müctehiddür fî'l-mesâ'il
Taḥāvî rütbesinde çok efâdıl

270. Uşulinde fūrū'ında imāme
Degil kādirhulāfın ihtimāma

İmām A'zam uşūlini muvāfık
Bulurlar ba'zı cüz'iyeye muṭābık

İmāmında yok iken naşş-ı zāhir
Olurlar bunu istinbāta kādir

Muḳallid cümle dörde münḥaşırdur
Kemāl-i ictihādı münkesirdür

Evelki kısmıdır ey ehl-i tervīc
İmām Kerhî gibi aşḥāb-ı taḥrīc

275. Bularuñ şanıdır tafşıl-i mücmel
Fūrū'uñ mübhemüñ itmek mufaşşal

Olur aşḥāb-ı tercīh ey birāder
İkinci kısmı añla eyle ezber

Ḳudūrî daḥı hem şāḥib- Hidāye
Bularuñ şanı ey sāḥib-dirāye

Budur evfaḳ diye ya'ni kıyāsa
Bu erfakdur diye cumhūr-ı nāsa

Üçüncü kısmı aşḥāb-ı temā'iz
Ḳavî sözden za'îfi farka fā'iz

280. Kimidir şāḥib-i Kenz u Vikāye
Mütün aşḥāb-ı erbāb-ı dirāye

Muḳallidden daḥı dördüncü kısmı
Degildür mu'teber ismi vü resmi

Bular fark eylemez ḡaṣṣ u semīni
Şimālinden temiz itmez yemīni

Der Beyân-ı Naşbü'l-İmâm

İmâm naşb eylemekdür halka vâcib
Budur icmâ'-ı ümmet ey muşâhib

Umûr-ı Müslimîn olmak ikâme
Olur muhtâc bir Müslim imâma

285. Kureşî vü mükellef hür u zâhir
Ola tenfîz-i ahkâm üzre kâdir

Degil şartından olmak nesl-i Hâşim
Degil ma'sûm olmak şart-ı lâzım

Zamâne efđali olmak imâma
Degil lâzım nizâm u intizâma

İmâm olursa cevır ü zulme meşğul
İmâmetden olunmaz kendi ma'zûl

Kıluñ didi Resûl'e Hayy u Kâdir
Namâzı hâlfı her bir birr-i fâcir

Der Beyân-ı Cevâzü'l-Mesih'ale'l-Huffeyn

290. İki huff üzre mesh it kıl namâzı
Hadîş ile muhakkağdur cevâzı

Hasen bulmuş tutup râh-ı şavâbı
Cevâzın re'y iden yetmiş şahâbı

Der Beyân-ı Fazl-ı'l-Emâkin

Hakikatde olur fazl-ı emâkin
Mezîd olur olursa fazl-ı sâkin

Medîne Mekke gibi her mevâzi'
Şeref üzre şeref anlarda vâkı'

Bıka'ın cümlesinden oldı efđal
Münevver merkad-ı ser-hayl-i mürsel

Fî Beyân-ı Ahvâlî'l-Nebîz

295. Harâm olmaz nebîz olmazsa müskir
Nebîz-i cürde olsa olma münkir

Budur mesmû' olan ekşer nakilden
Esaḥḥı 'ilmidür efḍal 'aḳıldan

Fî Beyân-ı Etḫâlî'l-Müşrikîn

Bulunmaz tıfl-ı müşrikçün delâ'il
Olur mı cennete yânâra nâ'il

'Amel kitâbı var küffâr için hem
'Umûm-ı naşş ile Allâhu a'lem

Fî Beyâni'l-Ma'dûm

Degil ma'dûm olan nefsinde bir şey
Muḥaḳḳikler buyurmuşlar pey-â-pey

300. Daḥı el-'ayn u ḥaḳḳun oldu şâyi'
Kitâb u sünnet ile siḥr ü vâḳı'

Beyânü'l-Müctehid Ḳad Baḥṭnı vü Ḳad Naşîb

Dimişler müctehid ḥaḳḳında söz var
İmâm A'zam buyurmuş re'y-i muḥtâr

Muşîb olur ḳamusı ibtidâda
Ḥaṭâ eylerse gâhî intihâda

Delîl-i ḥükme nisbet bu mübeyyen
Ki ḥaḳ birdür olur ya'ni mu'ayyen

Beyân-ı Du'âü'l-Emvât

Dirilerden du'â vü hem taşadduḳ
Ki var emvâta nef'i çün taḥaḳḳuḳ

305. Nuşûs-ı zâhir üzre haml-i vâcib
‘Udûla zâhirüñ imkânı hâcib

Nuşûs-ı redd ü istihlâl-i ‘iştîyân
Bulardur emn gibi küfr ü tuğyân

Ṭarîḳ-i ye’si sedd it ola zâhib
Odur küfr ü dâlâlet olma râgıb

Günâhuñ büsbütün dutsa fezâyı
Ümîdüh kesme rahmetden Rızâyı

Hâtimetü’r-Risâle

Ser-i kilke gelürken bu risâle
Digergün idi ‘âlem sū’-i hâle

310. Perîşânlıkdaḥâl-i iştigâlüm
Hevâda zülf-i ‘anber bu mişâlüm

Żiyâsı gelmeyüp naşruñ bedîde
Leb-i mührü gibi görmezdi dîde

Cihânı tutmuşıdı düzd ü reh-zen
Mişâli ğamze-i ḥûn-ḥ’âr-ı pür-fen
Temevvüde hücumı ehl-i şirküh
İşi yağmâ idi Türkmân ü Türküh

Ḳurâ vü mısır u ehl-i ḥaymeler hem
Ḳılınmış mü-yı zengî gibi ber-hem

315. Cihân cümle uşanmışdı özinden
Yirin altı ḥayırlıydı yüzünden

Ufukdan şems-i nuşretle zuhûra
Süleymân-ı zamân geldi ḥuzûra

Biraz rûy-ı zemîne geldi râḥat
Perîşân oldu yerden diyü âfet

İrişdi ba‘zına şemşîr-i Ca‘fer
Ḳara Maḥmûd’a esdi bâd-ı şarşar

Budin şehri gibi muhkem hişâra
Virildi dest-i fursat ehl-i nâra

320. Du'ası ehl-i imānuñ ser-â-ser
İde Rabb'üm yine fetħin müyesser

Otuz sekiz yiluñ nâr-ı firâkı
Derûnumda akârib iştiyâkı

Tağıldı nâgehân hecrüñ sihâbı
Tulû' itdi vişâlûñ âfitâbı

Birâder-zâdeler geldi Tokat'a
İrişdüm Hızr-veş âb-ı hayâta

Bu biñ tokşan sekizde sâl-ı hicret
Zülâl-i vaşla döndi nâr-ı firkat

325. Müfessir Fâzıl'uñ oğlu Muḥammed
Meh-ı şa'bânda bu sâl-ı mücedded

Gelüp dünyâya behcet oldu nâsa
Berâ-yı tehniye geldüm Sivâs'a

Olur târîḫini bilmek de kâfi
Ḥesâb eyle hemân 'ayniyle kâfi

Sonuç

İncelediğimiz *Nazmu'l-Le'âlî* adlı mesnevi, akaid konusunu işleyen bir eser olmasına rağmen aruz vezniyle yazılması, devrindeki medreselerde ders kitabı olarak okutulması, yurtiçi yazma eser kütüphanelerinin hemen hepsinde yazması bulunması bakımından incelenmeye değer bir eserdir.

Tokatlı İshâk Efendi'nin *Nazmu'l-Le'âlî* adlı mesnevisi, mesnevi nazım şeklinin her türlü eserde rahatlıkla kullanılabilirliğini göstermesi bakımından da önemlidir. Araştırmalarımız neticesinde mesnevinin matbu nüshaları hariç, yetmiş iki nüshasını tespit ettik. Bu nüshalardan sağlam ve en eski tarihli olanlardan altısı ile tenkitli metin oluşturarak toplam 327 metinle mesneviyi şekillendirdik. Bu metin üzerinden yaptığımız özet ve değerlendirmeler ile eserin içeriği ve şekil özellikleri hakkında çıkarımda bulunduk. Bu doğrultuda eserin 17. yüzyılda, mesnevi

edebiyatının zirvede olduğu bir dönemde yazılması nedeniyle diğer mesnevilerden geriye düştüğü kanaatindeyiz.

Mesnevinin yazarı olan Tokatlı İshâk Efendi, devrinde çokça sevilen ve yazdığı on iki eseriyle çokça okunan âlim bir şairdir. Arapça ve Farsçaya hâkim olan şair, kendini dinî konularda yetiştirmiş, yazdığı eserleri devrinin medreselerinde ders kitapları olarak okunmuş, dile ve aruza vakıf bir şairdir. Devrinde tanınmış ama günümüzde neredeyse unutulmuş âlim bir şairi ve önemli bir eserinin tanıtılması bu bakımından önem arz etmektedir.

Netice itibarıyla mesnevinin yazarı Tokatlı İshâk Efendi 17. yüzyılda Osmanlının duraklamaya girdiği bir dönemde yetişmiş önemli bir âlim ve şairdir. Buna rağmen ihmal sonucu layık vechiyle üzerinde durulmadığı kanaatindeyiz.

Kaynakça

- BURSALI Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*: A. Fikri Yavuz, İsmail Özen (Trz.), Cilt I: 356, İstanbul: Meral Yayınevi.
- BURSALI Mehmed Tâhir (1325), *Ahlâk Kitaplarımız*, İstanbul: Necm-i İstikbâl Matbaası.
- DENİZ, Rasim (1987), "İshâk Bin Hasan Tokadî", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, 2-6 Temmuz 1986 s. 603-612, Ankara.
- EL-KÂRÎ, Alî bin Sultân (1389), *El-Mevzûât*, s. 67-68, Beyrut.
- GÖKBİLGİN, Tayyip, "Tokat", *İ.A.*, Cilt: XII/1, ss. 405-407.
- KORKMAZ, Seyfullah (2002), "Tokatlı Şair Rızâî İshâk B. Hasan'ın Bir Merseyesi" *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 12, 185-202.
- ÖZFIRAT, Bayram (2006), *Tokatlı İshâk Efendi'nin Nazmu'l-Ulum, Nazmu'l-Le'âlî ve Manzume-i Keydâni Adlı Mesnevileri (İnceleme-Metin)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZFIRAT, Bayram (2013), "Tokat'ın 17. Yüzyıl Âlim Şairlerinden İshâk Bin Hasan Tokadî ve Nazmu'l-Ulum Adlı Mesnevisi", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/1, Winter 2013, s. 2065-2084.